

**ПАРАНЖИ СИРЛАРИДАН БИР ЛАВҲА
ЕКИ ЯЛЛАЧИЛАР ИШИ**

Беш тўсуқли драма

(Қўқонлик машҳур яллачилардан Мастура ҳофизнинг турмушидан олинган)

Воқеа боши 1882 йилда, тамом бўлиши — 1919 йил.

Биринчи тўсуқда кўринувчилар:

- Мастура — 55 ёшда. Яллачиларнинг бошлиғи бўлиб, қорача пўст, этлик, қалин товушлик, лобар сўзлик бир хотин, озгина мўйлаби бор. Рўмолдан бошқа кийимлари эрларчадир.
- Норбойвачча — 33 ёшда. Оқ пўст, новча, қора соқол, мўйлаб, шўх, фоҳишахонада умр кечирувчи бир йигит.
- Гулжон — 58 ёшда. Оқсоч, пакана бўй, хунук юз, оқрин сўз, нодон бир хотин бўлиб, Мастуранинг оила бузувчи даллаларидандир.
- Мирзараим қора — 52 ёшда. Мастуранинг иккинчи эри бўлиб, қора кўз, мош-биринч соқол, қотма, шўх сўзгина бир кишидир.

БИРИНЧИ ТУСУҚ

Саҳна кўриниши: Яллачиларнинг бошлиғи Мастура ялланинг уйи бўлиб, олий даражада безалган. Шойи, бахмал, адрас кўрпа ва кўрпачалар, ипакли гилам, тоза парқулар, ҳарир одиял, ипак қоziқ рўмол, почта пўстинлар ўз ўринларида тўшоғлиқ бўлур. Қозиқда бир пар чилдирма, дутор осуғлик турар. Узининг бошида чорсудан салла, белида кумуш камар, кўксида кумуш тумор, қўлида олтин узуклар, оёғида амиркон этик, чорпаҳлу, Норбойвачча билан сўзлашиш олдида парда очилур.

М а с т у р а. Киши қўйдирсангиз бўлмайдимиз? 10

Н о р. Сиздан ортиқ қандай киши қўяман.

М а с т у р а. Мен совчи дейман.

Н о р. Улар менга икки дунёда бермайди.

М а с т у р а. Сабаби?

Н о р. Сабаби — икки хотиним бор, икки кундошнинг устига куёв кўрмаган қизни унча-мунча одам, албатта, бермайди. Иккиламчи, акаси билан бўлса гостиница-ма-гостиница отишганим-отишган. Мени нима эканлигим хўп маълум. Учламчи, улар биздан бойроқ кишилардан, ҳам уларга бизнинг ҳеч бир важ билан алоқамиз йўқ. Хуллас, ўсмоқчилаб, мени эрмак қилмасдан, гапни ишқал кушодини гапира беринг. Нима қиласиз, ўлганимга бир баҳя қолди. Паранжиси қурсин, қайда-нам шу песни ёпиниб, Суқмозорга бордим-у ўзимга дардисарди ортдирдим-келдим!

М а с т у р а. Ахир, сиз қизиқсиз! Беш-ўн кун сабр қилинг, куёв-пуёвга чиқсин, бир ой, ярим ой ўтсин, ундан кейин аста-аста қашлаб ишга солайлик-да... Ҳозирда у кўз очмаган қиз болани мен сизга қандаям рўпара қиламан. Азим карвонга рўпара қилиб, еган тан-биҳим ҳам етар! Пок Сибирга жуновдим. Худо хайрини берсин шу замоннинг амалдорларини. Ҳар қайсисига бирда-ярим рўпара қилиб ҳам пулнинг кучи билан аранг қолдим. Кошки, сиз мундоғ салворлик, қимсиниб ўтирадиган йигитлардан бўлсангиз. Сизники ҳамавақт борбарака топ, оч бўридек тикка ташлайсиз.

Н о р. Бир ой, ярим ой! Омон бўл!.. Бир кун, ярим кундан келинг!.. (Турмоқ устаб.) Холажон, биргина арзим бор-да!..

М а с т у р а. Ҳмм... биламан, дардингизни учруқсиз айтаверинг.

Н о р. Энди...

М а с т у р а. Улар катта даргоҳ, ҳазилни кўтармайди, иним. Бир бева-бечоранинг қизи бўлсаям гўрга эди!

Н о р. Ҳа, бунинг шохи борми?!

М а с т у р а. Албатта, ҳеч нарсаси бўлмаса, пулининг кучи бор, ўргулай. Осонми улар билан курашмоқ!

10 Н о р (*яна туриб*). Келинг, хола. Ҳаммага сипориш қилсангиз ҳам менга савдони очиқ қилаверинг. Сиз тикилган иш белбоғ ечилмай битади. Ҳаммага қоронғи бўлса ҳам менга ойдин. Шу нарсага охирги чоғда етиштиринг... Бизнинг учун ҳам умрингизда бир жафо кўрсангиз кўрибсиз-да.

М а с т у р а. Вой, айланай, олифта йигит, қизнинг хузурини сиз кўриб, «Олма-анори»га биз ўйинга тушар эканмиз-да!

20 Н о р. Қўйинг хола, майда гапни! Ҳаммага ҳунар бўлса, сизга мерос. Сизнинг тор кўчаларингизда шайтон қанқийди. Соғини кўп таранг қилмай, нархини гапиришаверинг.

М а с т у р а. Мен айтдим-ку, яхши йигит! Сабр қилинг, куёвга тегиб олсин. Бир йил десангиз ҳам қўйингизга қўшиб, йўргаклаб қўяй.

Н о р. Сизнинг муддаонгиз бошқа нарсада. Бўлмаса, сизга бунинг ҳеч қийинлик жойи йўқ. Оғзингизга сиққанича сўранг-у, етишмоғнинг чорасини қилинг!

30 М а с т у р а. Жоним тасаддуқ, ундай эмас. Нима бўлди, нисанда қиладиган бўлсак, бу кўчаларга кирмас эдик. Биз бу кўчаларда кўнгил гадоси бўлиб юрибмиз, бўйингдан холанг айлансин, Норбойвачча!.. Хотин қилиб-ку ололмагандан кейин узоқ вақтлар ошначиликни ўйлаб иш қилиш керак. Йўқ, жудаям агар кўнглингиз қиз тиласа, мен бундан чиройлироқ бирор камбағалнинг қизини топиб берай.

Н о р. Қариган сари жонингизга иситма кираяпти.

М а с т у р а. Унданмас, ўргулсин.

Н о р. Буғдойданми? (*Кулиш.*) Нимадан бўлса, очиб

гапираверинг! Юрагим шу тўғрида писта пўчоқча андиша қилмайди. Мол у ёқда турсин, жон кетгунча борман. Нима қиласиз мени мунча кавлаб! Муродига етмаган эрни қора ерга киргани яхши!

М а с т у р а. Ахир, бўйидан, менинг беш кунлик кунимниям кўп кўрасизларми?!

Н о р. Эй, мен яна бирини айтайми, ўша сизга бир гап бўладиган бўлганда, йигирма бешининг бошини емаган номардни ҳамма хотини уч талоқдан бўлсин, тузукми?! Узингиз биласизки, бу кўча кимларни кафангадо қилмайди, кимларни ёш жонидан айирмайди. 10
Уч юзта сўмни олтига ялангоёққа бериб, Султонаминдек одам жаллодининг қизиниям бажардим-да. Қандай аждаҳодакларининг кўксигаги қиз-жувонларни илма қилган Мастураҳон бугун анчайин бир қизга, безакман, деб ўлтиргунча белбоғини ешиб қўйсин!..

М а с т у р а (қизиб, кўрсатиб). Олифта йигит, қуруқ қочиримга бу белбоғлар ечилмайди. Икки дунёни сотиб бу белбоғни олганмиз, Норбойвачча! Биз майдонда қолурмиз, сиз чакалакка урарсиз. 20

Н о р. Сизнинг белингизга қирқ кунлик шолипоямнинг кучи етмасмикин?! Етмаган жойига жон улармиз.

М а с т у р а. Васиқалик мовазага шафтолиқоқи олиб ейсиз-да, бўйидан!..

Н о р. Хола, мени кўп чархламанг-у угрангизни кесаверинг! Оғзингизга сиққанини уч кунда лаққа жигардек қанорангизга илиб қўяман.

М а с т у р а. Хўп, бўйидан гавҳар! Мен кечқурун поччангиз билан шу тўғрида маслаҳатлашиб, эртага жавобини олиб қўяман. 30

Н о р. Ҳалигача маслаҳатингиз битгани йўқми?

М а с т у р а. Эй, ўргулай, мозиминан сақичми бу! Бу ишлар ўлимнинг кўлагасида битади, жоним. Ҳар касбнинг ўзига яраша силсиласи бор.

Н о р. Ҳаммага қиладиган силсилангизни менга қилмай, эртадан этак қайириб ишга киришинг! (Эллик сўм ташлаб.) Учидан манави кўрманани олинг-у, чимилдиқни боғлатавуринг. Сизга кушойиш, бизга барака билан сабр берсин. (Қўл очиб.) Қани, бир ёғлиқ фотиҳа беринг!.. 40

М а с т у р а. Фотиҳани эртага берай.

Нор. Кўнгил учун бугунам беринг, эртагаям беринг.

М а с т у р а. Уялиб қолмай, дейман-да.

Нор. Нима бўлса толиимдан кўрдим.

10 М а с т у р а. Хайр, бўлмаса, (*Фотиҳа ўқиб.*) Азизлар, ёр, пирлар мададкор бўлиб, суйганингизга гул ёр бўлсин, бўйдан гавҳар. (*Фотиҳа. Нор кетмоқчи.*) Утиринг, гап билан бўлиб, чой ҳам эсимга келмади. Тўфaxonни чақирай, жиндек ўтириш қилиб кетинг. (*Эшикка томон.*) Тўфaxon!..

Нор. Томоғимдан кўз ёшдан бошқа нарса ўтмайди. Шунга етишмай, хотин авлодини ўзимга ҳаром қилиб қўйдим. Энди худойим ярлақаса, дилором билан ичамиз-да.

М а с т у р а. Илойим насиб қилсин. (*Т ў ф а кирар.*)

Мана, Тўфaxon!.. Норбойвачча боғонатдан бери сиздан гина қилиб ўтирибдики, нимага мени кўриб, кирмай ўлтирибди, деб.

20 Т ў ф а. Ўзлари, яшириқча гапим бор, деб қўймадилар-ку. (*Норга.*) Ўлтиринг энди, чой қўяйлик!

Нор. Йўқ энди, бугун бозор кун, борай. (*Интилар.*)

Т ў ф а (*қучоқлаб*). Жа савдогар бўлиб кетибсизми, ўтиринг энди!

Нор (*айрилиб*). Савдогар бўлмаса, қарамасаларингиз. (*Чиқишар.*)

30 М а с т у р а (*ёлғиз, ақчани санаб*). Эллик сўм экан, ғалваймай ўлгур, лекин шуни эпласам, дунёда отимни қолдираддим ҳам бўлганимча бўлардим. Яхши кўрган кими борми, қуртдек қўлга тушади. Нима, жа бўлмаса жазон сўхтан намақоб, ўлимдан бошқасини пул (*кўр-сатиб*), мана шу пул битиради.

Чиқар. Бир оздан кейин Гулжон билан кирарлар, ўлтиришиб.

Гулжон. Жавонсўхта Норбойваччанинг мунчаям иқболи баланд экан. Ҳамма жойда шуни ҳасрати-я... Ҳамидхоннинг хотини тунов кун йиғлайверса, менинг ҳам юрагим эзилиб, ўлгудек йиғлабман. Бир балоси бор, дейман?..

М а с т у р а. Баъзи йигитни шунақа меҳригиёлик қилиб яратар экан. Ахир, поччангиз шунақа эди. Ўзи хунук бўлса ҳам бир марта гаплашгандан кейин ўлдим-қолдим. Ноилож тегдим. Бўлмаса, аввалги эрим кесган гулдек, гаплари булбулдек эди-ю, кўзимга пашшача кўринмади-қолди... Охири уни-муни баҳона қилиб, чиқдим-у бунга тегдим. Шу кўйларга тушдим.

Г у л ж о н. Нимага экан. Шайтон ноумид, болам. Худойимнинг бир дарёси ғазаб бўлса, минг дарёси раҳмат. Бир томчиси сиз билан мендекларнинг туман-туманига етиб ортади. Асло андиша қилиб ўлтириш керак эмас. Бу бир сиз билан менгагина бўлипти, дейсизми?.. Дунёнинг бир чети шундай бўлиб келган. Ушандай пайғамбарлардан Юсуф-Зулайхо, Лайли-Мажнунлар нима бўлди! Туман-туман гуноҳ, савобнинг бир пулчалик қиймати йўқ. Ол қулим деса, бўлди, болам.

М а с т у р а. Шундоғу, хола, бир бошимга шу ер юткурни деб беҳисоб ёш келинчақларни йўлдан чиқардим. Унга етиб бева-бечораларнинг қизини хароб қилдим ва пулини шу фалокатнинг белига тугдим. Бир вақтлар шундай бўлдики, ёнимда шунча сатанглар туриб, кун бўйи паранжи ёпиниб, кўчама-кўча хотин-қиз танлайди, ойлаб-йиллаб менинг ишим уларни йўлдан уриб қўйнига солиш. Бир оёғи гўрда-ю, ҳалиям паранжи ёпиниб, хотин-қиз ахтаради.

Г у л ж о н. Сут билан кирган, жон билан чиқади, болам. Айтгандек, Улмасжондан хабарингиз борми? Паранжи дедингиз, эсимга тушди.

М а с т у р а. Йўқ. Айтгандек, нимага у жума куни 30 гапга келмади?

Г у л ж о н. Қавиш бозоридан Асадуллабойваччанинг қаллиғини кўргани кетиб турган экан. Қавишидан таниб, старший тутиб, паранжисини олибди.

М а с т у р а. Вой, ўлай!

Г у л ж о н. Бозорда йиғилипти одам, бўлипти кулги, шармандалик, ўшанинг учун келмаган экан.

М а с т у р а. Қамашиб қўйиптими?

Г у л ж о н. Бирон нарса берган шекилли, «Ҳазил қилувдим», деб қутулиб кетипти.

М а с т у р а. Сиз қайдан эшитдингиз?

Г у л ж о н. Тўрамнинг кичик хотинлари Хонойим дўппи-рўмол бердилар. Шуни олиб бориб, ўзим гаплашиб келдим. «Мастура холамга дуо денг», деб қўйди.

М а с т у р а. Айтгандек, уни нима қилдингиз? Норбойвачча жаям тиқилинч қилиб кетди.

Г у л ж о н. Одам киргизмай, кўчагаям чиқаргани кўйишмай қўйипти.

М а с т у р а. Овимизга энди барор бўлипти-да.

10 Г у л ж о н. Нимага? Мушкул бўлипти, денг!

М а с т у р а. Хотинни синасанг, ўйнашини санама. Доно сўзини, нодон кўзини тергайди, хола. Бир гапам бор-ку: Ошиқ билан ўйнасанг, ошиғинга ўт тушар, маъшуқ билан ўйнасанг, қошиғинга тут пишар...

Г у л ж о н. Айтганингиздек, жониворнинг гўрковчиси, нафсининг терговчиси бўладими? Ҳар кимнинг ўзига инсоф берсин-да!

20 М а с т у р а. Менинг қўлимдан беш юзга етиб хуфияси, сатанги, акабаччалари чиқди. Йигирмага етиб ҳар юртдан қиз қочирдим. Ҳаммаси зўрлик билан эрга тегиб, кўнгилсиз бўлганлар, яхши кўргани билан ўйнаганлар... Ҳозирда юртимизнинг ярмидан кўпи акабаччалик бўлса, қолгани ўйнашлик. Нима қилсин, яхши кўрганига тегмаганидан кейин ноилож хилват топиб ўйнайди ёки сатанглик, акабаччалик билан ўзини юпатади... Қундуздек йигитларни чимматнинг орқасидаги кўз кўрмайдими?

30 Г у л ж о н. Эсимга солдингиз. Шу эримга кал нонвойнинг қизи ҳазиллашиб, тегаман, деса, пок бўғиб, ўлдириб қўяй деган эканман. Чап қовоғида ҳалиям тирноғимнинг изи бор. Ушанда саккиз-тўққиз яшар қиз эдик. Ҳали бу замонанинг қизларида инсоф бор.

М а с т у р а. Шундай бўлгандан кейин хотин-қизда ҳеч гуноҳ йўқ. Хўп қилади, ажаб қилади. Туслик эшонни қаранг, саксонга кирибдилар, оёқларини осмонга қилиб қўйсанг, аранг осмонни кўрадилар. Шу ҳолларига беш хотин; олди ўн тўрт яшар; тамомининг ўйнаши бир ҳафталаб етиб кетади. Эшонимиз «Витир вожиб»ни ўргатганлари ўргатган. Хабарлари йўқки, бир

уйда биттасига бир киши «Витир вожиб» билан овора, тўртта уйда тонг отгунча «ўтир вожиб» бўлиб чиқади. Қўйинг энди, хола, шу афсоналарни. Нима бўлди?

Гул жон. Рисолатни бир нав қилиб киргиздим. «Кир-чирларингизни ювиб бераман, қаттиқ-қуруқ нонларингиз бўлса беринг», депти. Эртасигаёқ бориб, кир ювиб туриб, яхшигина гаплашипти. Гапни битта қилиб қайтипти. Чоршанба куни бувим Кўктўнлик мазорга кетса, бир илож топиб ров бораман, Рустамбек билан юзма-юз гаплашиб, хўп, деса, бир кунни ваъдалашиб қочамиз, депти. Энди, Мастураойим, мен бир ишга ҳайронман. 10

М а с т у р а. Айтаверинг.

Гул жон. Энди ахир, у зорманданинг отаси юрти-мизнинг тўрттадан биттаси бўлса, уни қанақаям билантирмай саранжомлаймиз.

М а с т у р а. Эй хола, сиз мунақа хом ўйламанг! Ёмон кунга иш қолмасин. У қизнинг боши айланиб, кўзи тинган чоқ. Нима билан очилса, шунинг билан сочилади. Қийин вақти бир кеча олиб қолгунча... Жа бўлмаса, бир милтиқ, бир тўппончаликни кўзидан ўтказиб қўйдингизми, мункар-накиргаям сир айтмайдиган бўлиб, кўрсатган томонингизга йўрғалай беради. Бизники ё ол, худо, ё бер, худо. 20

Гул жон. Ундай бўлса-ку гўрга-я. Айтганингиздек, кўниккунча... Ҳар нарсаям ўзимиздан ўтди-ку.

М а с т у р а. Аммо, гап жойни бошлашда.

Гул жон. Жой топилмай қолармиди? Бизники қайда бўлса, битбилдиқмасми? Ишқилиб, бу уйингизда бўлмагандан кейин бўлди-да. 30

М а с т у р а. Гўрда, дейсизми. Бу уйгамас, етти маҳалла нарисига ҳам яқинлаштирмасман. Икки ўртада бўйнимга тушиб қолсинми?!

Гул жон. Норбойваччанинг ўзининг уйида, ҳар бало бўлса, ўзига бўлар.

М а с т у р а. Хола, уям бўлмайди-да! Биз бунинг йўл-йўриғини судлардан сўраб-сўраб, ўзимизам ярим ялли суд бўлиб қолганмиз. Поччангиз ўзоғ йили военний судга икки юз сўм бериб, закон ўрганиб келди,

қизни, хоҳ хотинни қўшганда, йигитнинг уйида бўлсин, қизнинг уйида бўлсин, ушласалар, бизни кўрсатса, бизни айбдор қилиши мумкин экан. Агар бир бошқа одамнинг уйида бўлса, биз тонсак, жой эгаси жавобгар бўлар экан. Шунинг учун уч йилдан баққа ҳар кимнинг ҳовлисида қўшиб берамиз. Ҳам жойни кўрсатмагандан кейин бизни ушлай олмайдиам. Жой эгасиниям ушлай олмайди. Қўшилган кишисини бўлса, икки дунёда кўрсатолмайди.

10 Гулжон. Вой, тавба, ундай бўлса, ҳеч қўрқиб кетмас экан.

Мастура. Ушанинг учун Норбойваччанинг ўзининг жойи бўлмайди. Бошқа жой кўп, лекин, жувонсўхта ишқи маниям девона қилай деди. Кўпроқ ўзим учун ҳаракат қиляпман. Қани, йигит бўлсам эди. Тунов кун мазорда шунча минг жувон-қизнинг ичида ойдек балқиб турибди-я.

20 Гулжон. Асти нимасини айтасиз. Ёши ҳадисда етмишга кирган ҳазратимния кўзлари шоҳсоққадек ўйнаб кетди. Бутун тўрабаччалар паранжи ёпиниб, шунини томоша қилишгани-қилишгани бўлди. Ишқибоз йигитлар бир базмига хонумонни барбод қилади-да.

Мастура. Бахтиёрлик қилса, бўлганимиз бўлди.

Мирзараим кирар.

Норбойваччани кўрдингизми?

Мирзараим (ўтириб). Ҳа, кўрдим. Лекин гапириб қилишим йўқ. (Гулжонга.) Тулкимисиз, бўри?

30 Гулжон. Бўрининг юзи қурсин! (Мастурага.) Нима бўлипти. Норбойвачча нима дейди? Учровдим, деб нима қилиб кетди?

Мастура (пулни узатиб). Кўрмана, деб эллик сўм ташлаб, беш юз оғиз вайсаб кетди. Шолিপоямни эрта сотаман, индин пул оламан, палон-тугун, деб анча байти-ғазал ўқиди.

Мирзараим (пулни олиб). Байти-ғазал пули борда бўлади. Пули йўғда тахтакачам бўлмайди. Қизни қўлга туширсанг бўлди. Шундан гапир. Мен фаҳм-

лаб келдим. Бир кунлик шолпоясини икки юз эллик сўмга қулоқ қоқмай олади. Бўсанг тузукров бўл-да! Нима дединг, (Гулжонга) дарвозабурун?..

Гулжон. Масқарангни қўйгин, болам! Ҳазилнинг вақти бор.

Мастура. Гулжон ҳола бориб келди. Шу чоршанба бувимларни мозорга жўнатиб, ров бориб келаман, Рустамбек ваъда берса, яна бир куни кечаси пайт қилиб қочамиз, деган. Қуриб кеткур, шу чоршанбага у шолпоясини сотиб улгурармикан!

Мирзараим. Ажаб қизиқсан. Бугун чоршанбига бир ҳафта бор. Биринчи, Норбойваччанинг иши, номодикорнинг, ўзинг биласанки, моли от устида сотилади. Агар эртага десаям, мен парво қилмас эдим, чунки қанча тез бўлса, шунча арзон сотилади. Бизга маблағ илгарироқ тегади. Мен ҳозир бориб чоршанбининг дарагини айтганимдан кейинми, «суф» деганича қўл қоқавуради.

Мастура. Бироқ, кундуз бораман, деган-да.

Мирзараим. Ҳа, балли. Ишнинг хунук жойи мана шу ерда. Мана шу ерда бирмунча усталик бўлмаса, қўлга тушамиз.

Мастура. Манам ўшани айтаман-да. Кечаси бўлса эди... Кундуз келганда, Рустамбекни қандай кўрсатамиз?

Мирзараим. Улмайсан, Рустамбекни кўрсатиб, Норбойваччага Гулжонни қўшасанми?!

Гулжон. Қўйинг, мени бошига урсинми? (Кулиш.)

Мастура. Энди гапни айтаман-да. (Узун ўй.)

Мирзараим. Шошма, шу Рустамбек билан иккови қандай гаплашиб юрар экан, биласанми?

Гулжон. Бу касбни бўйнига олган одам қовруғини чала қўядими, хат билан гаплашар экан-да.

Мирзараим. Икковиям хат билладими?

Гулжон. Қиз хат билмайди, Рустамбек билар экан.

Мирзараим. Қиз кимга ёздираркан?

Гулжон. Қўпинча Кумушхон ёзиб беради шекилли.

Мирзараим. Сен ўзинг кирдингми?

Гулжон. Гўрдами! Ҳеч кимни киргазмай, ўзини чиқармай қўйишган экан. Қир ювишга баҳона қилиб, маҳалласидан Рисолатой деган бир хотинни ишга солиб киргиздим.

Мирзараим. Маҳалласига сир бериб қўйибсанда, айронбош! Сенинг ҳамма ишинг гўра тушган шўрвага ўхшайди.

10 Гулжон. Наъра ураверманг! Манам калла деб қовоқ кўтариб юрганим йўқ.

Мирзараим. Ҳа!..

Гулжон. Аввал Рустамбекнинг тилидан холвачининг тешасидек калтагина хат қилдирдим. Рисолатойни аввал тахтага олиб қарасам, Рустамбек билан икковининг орасида озгина элчилиги бор экан. Мана шунини Рустамбек берди, дебгина киргиздим-да! Бердисини айтгунча, сабр қилинг.

Мирзараим. Оббо, ўлгур, зол-ей!.. Қиз хат қилиб бериптими?

20 Гулжон. Йўқ, хат ёзолмапти. Гапиниям зўрға гаплашипти. «Хат ёзай десам, кўчага чиқаришмайди. Оғзакни айтинг. Менга бир жойни тайин қилиб, хат ёзиб, кечаси томорқага, қибла тарафдаги толнинг кавагига қўйиб кетсин», депти.

Мирзараим. Бўлди, жодугар ишни пишириб келган экан. Бир томондан, омадиям юрган давр. Энди шуки, қизнинг хат билмагани. Дарвоқе, уйдан чиқолмас, хатни кимга ўқитади?

30 Гулжон. Холасининг қизи бор, отин, шу кириб тураркан.

Мирзараим. Бўпти, энди қизнинг хат билмагани жаям сара! Мен шундай қиламан! Рустамбекнинг тилидан бир хат ёздириб келаманки, «Кўриш билан иш битмайди, тоқатим қолмади, кўришамиз», деб, «Бундан баттар қора кунга қолмасдан, тўппа-тўғри чоршанба кун, шомдан кейин фалон жойда бир хотин сизни пойлаб, менинг олдимга бошлаб келади. Албатта, шу кундан қолманг. Мен қочишга ҳозир бўлиб тураман». Мана шу хат билан иш гумбир. Гулжонни лўкилла тамиз-

40 қўямиз.

Мастура. Хатниям элтиб қўядими? Унгача Рустамбекдан хат кириб қолса, нима бўлади?

Мирзараим. Эй, итвой, ахир айтаяпти-ку, «Хатни тутними, толними каллагига қўйсин, деди», деб. Биз қўямиз-да!

Мастура. Уни биламан. Ҳамма балога ўзингиз борасиз-ку-я. Рустамбекни дейман.

Мирзараим. Рустамбекни бунга топширасан. Бу боради-ю, бугун Рустамбекни топиб, «Мени фалончи юборди, энди хатни бошқа одамдан юбормай, менга 10 бераркансиз. Ота-оналари фаҳмлаб қолипти», дейди, вассалом. Хатни бу ёққа олиб келаверади. Мазмунига қараб биз ҳам дуқағлатавурамиз.

Мастура. Жойни нима қиламиз?

Мирзараим. Шундай пирхонани қўйиб, бошқа жойни нима қиласан?!

Мастура. Қўйинг, пирхонангиз қурсин! Катта иш бу. Ҳукуматнинг бир балойи азимига қолмайлик.

Мирзараим. Унақа дема пирхонани, кофир бўласан! Ҳукуматинг нимаси? 20

Мастура. Ҳукумат эсингиздан чиқдими?

Мирзараим (кулиб). Вой жинни-ей, ҳалиям эсинг кирмайди. Ишнинг ўзи лаққа балиқ бўлиб ётипти-ю, бу ўртада ҳукуматга бало борми?! Ё юртда ҳукумат борми? (Пулни шипга отиб ўйнаб.) Мана, юртда ҳукумат. Мана, губернатори-ю, ҳокими, қўрвошидан тортиб қози-мозиси!.. Бир камбағалнинг уйига купна-кундуз паранжи ёпиниб кириб, ўн уч яшар қизини булғаб, ўлдириб, кўмиб турганининг устига кириб тутдилар. Нима қилдилар? Уч ойгина қамаб, икки юз сў- 30 минни шилқиллатдилар-у, «Ўзинг қўшиб даъво қилгансан! Мастлик билан ўлдирипти», тагин алланима балоларни топиб, бунга оқ фотиҳа бериб, у шўринг қургурни уч йилга кесдилар. Буни ким қилди? Икки юз сўм қилдими?!

Гулжон. Шунинг айтинг. Қўрқоқнинг имони борми?

Мастура. Ҳар бало бўлсаям, шу сафаргиси бошқа жойда бўлсин! Жудаям бехислат тушлар кўряпман.

Мирзараим. Бетаҳорат туш шунақароқ бўлади.

Сен билан бизнинг тушимиз ҳамма вақт тескарисига жүралайди. Тушим хислатлик бўлсин, десанг, ётар олдидан яримта-паримта зормандадан ютиб ёт. Дунёда бор хислат сенинг тушингга кираверади.

Гулжон. Ана, холос. Жўровчи ўзингда-ю, болам.

Мирзараим (Гулжонга). Сен буни билмайсан. Гап туш-пушда ҳам эмас, хислатнинг бундан хайрлашганига йигирма беш йил бўлди. Гап бундаки, ҳаром-харишдан пешона тери қилиб, беш-ўн сўм тўплаганки, охир чоғимда ҳажга бораман, деб. Мана шу пулнинг ваҳимаси бор, холос. Кошки, у бу ерда бўлса. Банкада тагин.

Мастура. Нега ҳаром-хариш бўлар экан? Саргардоннинг пули эмас бу, айланай! Дўппи тикиб тўплаганман, яхши йигит. Сизни деб қора бўлган бу юзларимни байтуллога суркамай ўлсам, рўзи қиёматда қандай бош кўтараман?

Мирзараим. Мен бор-ку, кўп қўрқавурма! Эр рози — худо рози, деганлар.

20 Мастура. Сизни бошшига урсинми!.. Ота ўғилга, қиз онага боқмайдиган жойда, «Мирзараим почча қайдалар?» деб хўп одамни ахтарарканман-у!

Мирзараим. Тиқилинч бўлгандан кейин хўп ахтарасиз-да. Кел, ўша жойда гаплашармиз. Кел, насия савдони қўй, нақддан гапиравер! Самарқанднинг янги пивоси чиқипти. Банкадан пулни тайин қил. Янги меҳмон билан уч-тўрт кун аяглашайлик. Ҳаққингга бир дуо қиламан... тўппа-тўғри сўроқсиз сақарнинг бир минг ўн саккизинчисига кета берасан.

30 Гулжон. Вой, айланай, сизнинг дуойингиз хосиятлик экан.

Мастура. Айтмадимми, кампирнинг дарди ғўзада. Шу пулга бир қўлам, ҳа! Ишни бузаман-қўяман.

Гулжон. Келинлар, ҳазилнинг вақти бор. Чоршанбанинг маслаҳатини тўғриланлар. Ҳаммадан бу фарз ҳам қарз.

Мирзараим. Бўлди-ку! Тагин нимаси бор? Бояги гап. Хатни мен ёздириб бераман. Рустамбекка сен учрайсан. Ўша куни ўзинг биладиган гадоё топмас кў-

чалар билан тўппа-тўғри Эсонқулнинг ҳовлисига олиб кирдинг, бўлди! Нона тамому вассалом.

Мастура. Ҳарчиси қилса катта даргоҳ, оёғим тортмай турипти, бир балога қолмасак, деб қўрқаман-да!

Гулжон. Худо урдими?

Мирзараим. Уша куни қуённинг ҳовлисини арзонга ижарага олиб бераман. Нима бало келса, *(пулни кўрсатиб)* мана бу улуғ балоғардонга ҳавола қиламан. Битди. Бизнинг касбимиз қиморбозникидан таваккалликроқ, ё ол, худо, ё бер, худо. Чигирткадан қўрққан бугдой экадими! Нима дединг, Гулжон?

Гулжон. О, болам, юраксизнинг уйи кураксиз бўларкан. Уйчи ўйига еткунча, таваккалчи уйига етибди. Имонинг комил бўлгандан кейин худодан қўрқма, дейдилар-у.

Мирзараим *(ҳар қайсисига бериб)*. Мана бу беш сўм, Гулжон, сенга. Мана бу ўн сўм, Мастура, сенга. Аммо бирор сўмини ҳаж пулингга қўшиб қўясан.

Мастура. Қўйинг, ер ютсин бу пулни!

Мирзараим. Қолганини бугундан бошлаб старший-пистарший деган гўр-ерларнинг кекиртагини мойлаб турайлик. Қани, чин фотиҳа қилайлик, бўлмаса.

Гулжон. Арвоҳлар ёр, пирлар мадаккор бўлиб, овимиз бароридан келсин! *(Фотиҳа ўқишулар.)*

Мирзараим. Гуп этиб ижобат қорасига тегди, деявер, хусусан сеники!

Туришулар.

Тўсуқ тушар.

ИККИНЧИ ТУСУҚДА ҚУРИНУВЧИЛАР:

Ҳайиджон — 46 ёшда. Ҳожарнинг опаси. Қотма, узун бўй, оқ пўст бир кампир.

Тўлахон — 17 ёшда. Ҳожарнинг қизи. Оқ-қизил пўст, қора кўз, қора соч, ўрта бўй, нозик андом, ширин сўз, шўхчан, лабининг устида зўр бир дона холи бор бир қиздир.

Ҳожар — 41 ёшда. Урта бўй, оқ пўст, қора кўз, содда табиат бир хотин бўлиб, Тўлахоннинг онасидир.

Умурзоқбой — 55 ёшда. Урта қомат, содда кийим, қора соқол, ўрта бадан, тез сўзловчан, серҳаракат, юртнинг ўрта қисм деҳқонидан чиқиб шаҳарлашган бойларидан бўлиб, Тўлахоннинг отасидир.

Юсуфжон — узун бўйлик, хипча тан, қора мийиқ, чўққи соқол, фаҳш, тажанг бир йигит бўлиб, Тўлахоннинг акасидир.

ИККИНЧИ ТЎСУҚ

Саҳна кўриниши: Умурзоқбойнинг уйи бўлиб, ғоят даражада безалган. Уйда мис кўза, самавор, қумғон, чойдиш, чойнак, коса, тарелка, товоқлар. Атлас кўрпа, ёстиқ, ипак чойшап, рўж, қоziқ рўмол, дорда кийимлар.

Уй ипак гиламлар билан тўшалган. Қаршидан кириш. Сўл томондан — иккинчи дарвозага чиқиш эшиги. Унг томондан — дераза кўринади. Тўла хон ер чизиб, маъюслик билан Ҳайиджоннинг сўзини тинглайди.

Ҳайиджон. Бўйингдан ўргулсин холанг, бу бир 10 сенда бўлиб турган иш эмас. Ҳамма қизнинг бошида бир кунмас-бир кун бўладиган савдо бу! Қани, нима дейсан? Опаларингни қарагин! Ҳаммаси ота, онангнинг сўзини олиб, мана ўзларидан ўзлари тиниб-тинчиб ўтирипти. Сен ҳам ота, онангнинг ризосини олгин, жон болам! Хўн дейсанми? *(Тўла хон сукут билан кўзини артар.)* Жон қизим, сенга нима бўлди? Сендан ёш-ёшгина қизлар уйлик-жойлик бўлишиб кетди. Тенг-тўшингнинг ичида айбмасми? Алҳамдулилло, бўйинг камолга етди. Айни уйлик-жойлик бўладиган чоғинг 20 келди. Уйнаб-кулиб жавоб бергин. Хайр, ишни бошлайлик. *(Сукут.)* Жон қизим, бир соатдан бери мени жовратасан. Минг айлансак яна шу бир гап-да! Ёки ўзингнинг бирор муддаонг борми? Мен бегонамасман. Холанг бўлгандан кейин бувинг ўрнидаман. Агар менга айтмасанг, кимга айтасан, жон қизим?

Тўла хон. Мени айтганим бўлармиди?

Ҳайиджон *(лаб тишлаб, ёқа тутиб)*. Жон қизим, сенинг айтганинг кошки эди, бизнинг айтганимизча бўлса. Қўй болам, ўшандай камбағалларнинг юзи қурсин! 30 Бир кўрган кун тоғаннинг куними? Ундан ит тинчроқ. Ёки битта севиб теккан Қумушхонми? Бошинг айланиб бир кириб қолсанг, ғаму ҳасрати қулоқ-миянгни қоқиб, қўлингга беради. Қон қақшаб йиғлаганига худонинг раҳми келсин. Сен бўлсанг, юрт қизларининг ичида ой деса ой, кун деса кунсан, холанг ўргулсин, фариштадек бўйингга ҳар қандай одам муносибмас. Қўша-қўша сеп берганга эп кўрсин. Бир одамга берайликки, дўстлар шод, душманлар бедод бўлиб, ота, она,

қавми-қариндошларингниям бундай орзу-армони ушал-син. Умрда бир кўрадиган иш, қизларга бир мартагина бўлади. Кейинчалик пушаймонниям ўйлайсанми, қизим? Муносиам эсингдан чиқмасинки, хоҳлаганимга тегаман, деб бир кун кўз ёшларинг қон бўлганда, ерга қаратган ота, онангниям уйига келишни ўйлаб қўй! Ундан кейин бора-бора чучугинг ачиққа, қучоғинг тўсиққа айлана-ди. Эркакларда вафо борми? Вафо бўлса, кундош жа-фосини солмас эди. Бошинг тошга текканда борадиган жойингни ўйлашга бир озгина ақлинг етса, ўйлаб жа-воб бергин, болам!

Тўла хон. Утга, сувга соласизми, ихтиёр сизлар-да. Нима бўлсам, худодан кўрдим. *(Йиғлар.)*

Ҳайиджон. Худодан умидинг борми, ахир?

Тўла хон. Умидсиз ким?

Ҳайиджон. Худонинг буйруғига бўйин эгасанми?

Тўла хон. Бўлмасам-чи!

Ҳайиджон. Бўпти-да, худойимнинг розилиги ота, онангнинг розилиги-да!

20 Тўла хон. Менинг пешонамга: «Ота, онаси ўшан-га берсин», деб ёзиб қўйиптими?

Ҳайиджон. Ундай куфур сўзларни сўзлама!

Тўла хон. Ота, онаси йўқларга нима деб ёзиб қў-йипти, бўлмаса?

Ҳайиджон *(ҳайронликда)*. Ҳай, қизим, сенга ни-ма бўлди? Унгаям бир нарса деб ёзиб қўйгандир-да, ахир, ўз каломида хабар берибдики, ота, онанг рози, мен рози. Қўй бошқа гапни, барибир ота, онанг жавоб берди. Сен йўқ деганинг билан бўлмай қолмайди. Шун-чаки, ўртада бетингнинг шувут бўлганигина қолади, қи-зим. Ундан кўра, ширинлик билан, ўйнаб-кулиб жавоб бер-қўй. Уятмасми, шунча элу мардумнинг ичида: «Мен фалончига тегаман», деб ота, онангни ерга қаратиб қў-йиш?

Тўла хон. Хола, кўп эзмаланмай, чиқиб айтаве-ринг-да. Бўладиган бўлса, мендан сўраб нима қиласиз? Нима бўлса, пешонамдан кўраман.

Ҳайиджон. Мундан чиқдики, розимас экансан-да!

Тўла хон. Икки дунёда!

Ҳайиджон (*туриб*). Хайр, бўлмаса, ота, онангга айтиб кўраман, нима билан рози қилса, ўзи билиб қилар. Сен шундақаям бети қаттиқ бўлиб қолган экансан. «Қизни берсанг ёш бергин, ўзбошимча қилмасдан», деганлари тўппа-тўғри. Сенинг бу ҳаракатларингдан Қумушхонга ўхшаган ўрта орада бирор гапам бўлганга ўхшайди, жувон сўхта!

Тўлахон. Худойим билади. (*Қўрқимсираб ялиниб.*) Жон хола!

Ҳайиджон. Ҳмм... Энди таги очилди. Нима де- 10 моқчисан?

Тўлахон. Билмайман, деди, деб қўя қолинг. (*Йиғлар.*)

Ҳайиджон. Аввал бу томондан хабар олиш керак. (*Чиқар.*)

Тўлахон (*эшикка қараб қўйиб*). Эй худойим, мен нима қиламан энди? Бир муштипар бўлсам. Нима бўлардики, бир камбағалнинг қизи бўлиб туғилсам. Ёки дунёга келмаган бўлсам ёки Рустамбекни кўрган кўзларим, тўғриси, кўр бўлса эди! (*Туриб.*) Севганига тек- 20 канларнинг бахти қандай бахт экан! Қошки, тақдир деган банданинг ўз ихтиёрига берилган бўлса эди. Кўмирчи бўлсин, темирчи бўлсин, тўрт деворнинг ичида севганининг бўлсин. Тагин унинг тутаноқ дарди... бунинг устига ортиқча. Йўқ, Қумушхондек мен ҳам бир зўр бераман-да, ўзимни Рустамбегимнинг қучоғига оламан-қўяман. Боласидан кечган ҳеч ким йўқ. Бир кун бўлмаса, бир кун кўнглини топарман. Қумушхон айтмоқчи, танамнинг жароҳати бир йил бўлмаса, ўн йилда тузалар. Юрагимнинг жароҳати ўлганда тузалармиди? Бит- 30 та бойвачча ўзимнинг акамми, шундай чиройли хотиннинг устига иккини олди. Туну кун оғзи ичкиликдан, ўзи дайдиликдан бўшамайди. У ер юткур, тутаноққа теккандан кейин Рустамбек билан ё учрашиб бўлар, ё бўлмас. Балки, бутун аразлаб кетса, бутун умрим жафо-ю, кулфатда ўтса керак. (*Уйлаб.*) Йўқ, яхшиси шу! Ҳозир дунёни бошига кўтариб бувим келар. Бетимни сидириб, бир марта айтаман-қўяман. Жа бўлмайдиган бўлса, Рустамбек билан Қумушхондек қоча-

ман-кетаман. У кўнмаса, тоғу биёбонларга бош олиб кетай. Тўйнинг ҳузурини одамлар, обрўсини ота, онам кўрсин-да, жабр-жафосини мен кўрайми! Эр қилиб нима азоб!

Ҳо ж а р билан Ҳ а й и д ж о н кирар.

Ҳ о ж а р (*уришиб*). Ҳа, жувонмарг, холангга нима дединг? (*Утирарлар.*) Гапиргин, нима дединг, дейман?

Ҳ а й и д ж о н. Кеча-кундуз олдингда туриб хабаринг йўқ, ўзингда айб. Кенжа қизим, фалон қизим, 10 ўксимасин, деб Суқмозорга, очиқ мозорга пардоз-андозини келиштириб етаклаб-етақлаб, энди ҳузурини кўрасан-да!.. Қарвоннинг туясидек, бўйи етган қизни кўчаларда жангур-жунгур йўрға қилаверганингдан кейин соғи қоладими? Тағинам бундан каттароғи бўлмаган, балки худо билсин, бўлгандир ҳам.

Ҳ о ж а р. Мен қандай қилай! Етти бўғинимизда бундай қулоғим сатанг номини эшитгани йўқ эди. Бу қаро ер юткурнинг йўрға чиқаришини етти ухлаб тушида ким кўрибди?! Хазонмарг бўлгур, нима бало бўлган сенга, айтмайсанми? Бир мўминнинг фалон юз сўмлик фотиҳа тўйини олиб, юзимиз қора бўладиган шекиллик. А, жувонмарг, нима бўлди сенга?

Т ў л а х о н. Ҳеч бало бўлгани йўқ. (*Туриб шахдам.*) Бўлса, энди бўлади!..

Ҳ о ж а р. Нима бўлди? «Энди бўлади?» Анойими сенга одамлар. Қонингдан чалпак пиширтираман, биласанми! Биласанми, отанг ким?

Т ў л а х о н. Биламан. Отам менга ўхшаган худонинг бир махлуқи.

30 Ҳ а й и д ж о н. Ана, холос, ҳали бошқасини эшитганинг йўқ. Боя менга худониям писанд қилмай қўйди, ҳа!..

Ҳ о ж а р. Кумушхонга ўхшаган сен ҳам ўша гадойваччага тегмоқчимисан?

Т ў л а х о н. Пешонамга ёзган бўлса, сизларга нима?..

Ҳ о ж а р. Ҳа, қанақасига ёзаркан, у қулваччани.

Отангинг пули ҳаром пулмас, ер еткур! Сени унга бе-
рамизки, бойми! Отанг юртнинг бири, ками беш юз
жойдан тўққиз олиб, тўн кийган. У гадойвачча онаси-
нинг пилта саватини сотиб, хотин оладими! У ҳали хо-
тин олгунча чоршанба, пайшанба қозонининг қулоғини
ёғласин! Сенинг қўлингдан бирор нарса келадими, қа-
ни, ўлим бергур? Қумушдек сен ҳам бор, қочиб тег-чи,
остонада ўлигинг қолсин, зинда!.. Бизнинг унақа шар-
мандаликка тоқатимиз йўқ. Дори бериб ўлигингни чи-
қарамиз, биласанми?! 10

Т ў л а х о н. Қошки шундай қилсаларингиз.

Ҳ о ж а р. Ҳа, қани биз айтганга йўқ дегин-чи!..

Ҳ а й и д ж о н (*туриб тортиб*). Бас энди, аччиқ ус-
тида ҳар ким ҳар гапни айтади. Бундан сўраб ўлти-
ришнинг нима кераги бор. Уз қизинг бўлгандан кейин
қўл-оёғини молдек боғлаб бер. Анойи машмашадан
нима чиқади. Тур, бор! Унинг тарафидан мен жавоб
бердим. Чиқ, эрингга айт, ҳаракатини қилаверсин!

Ҳ о ж а р (*чиқиб туриб*). Э, ўлим берсин, сен беюз
шапшакка! Мен айтдим, бу мунча бегона хотинлар би- 20
лан висир-висир қилаверади, дайди итдек кўчага чиқ-
қани-чиққан, деб. Бир балойинг бор экан-да, сенинг.
Худодан уялмайсанми? Ўзингни ўнглаб, холангнинг га-
пини тинглагинки, акангга айтиб, икки дунёнгни бир
қадам қилдириб қўяман. (*«Сўрагин» ишорасини бил-
дириб чиқар.*)

Ҳ а й и д ж о н. Сенга нима бўлди, қизим! Боя «хўп»
деганингда шунчалик беюзликлар бўлмас эди. Сен Ку-
мушхонга таассиб қиламан, дейсанми? Қайси бир тўй, 30
мажлисга борса, ўйнашга теккан, деб юзига шақилла-
тиб таъна қилишади. Отаси бечора, қанча вақт эл-
халқдан номус қилганидан аллақандай шаҳарларга
бадарға бўлиб, яқинда келди. Қошки сенинг ота, онанг
бунақага чидаса. Бир аканг борки, мурдани зинда,
зиндани газанда қилади. Супраси чакса ун, тандири
бир боғ ўтин кўрмаган гадовваччанинг уйига бориб,
нима роҳат кўрардинг?! Банданинг боши — облонинг
тоши. Орзу-ҳавас, тўй-маърака деган гап бор. Қури-
ган косовни бошингга урасанми? Қўзимиз билан кўр-

дик, худога шукур, қоши-кўзи қундуздек, бурунлари бодомдек, қизил юз, алиф қомат, суқсурдек йигит экан. Ҳар одам қизини жони билан беришга харидору бироқ отаси отангнинг давлату обрўйига қизиқиб, киши қўйдирыпти. Холанг ўргулсин, ишонмасанг, яна бир ўзингга ҳам кўрсатайлик. Айбмас, хўп андиша қилгин, шайтонга ҳай бергин, бу кунлар ҳам ўтар. Бир кун бўлурки, минг-минг пушаймон ерсан, фойда бермас. Бирда-ярим сени кўролмаган қиз-хотинлар душманлик билан ёмонласа, ёмонлагандир. Кўра-билиб ўз боласини ўтга ташлайдими, киши!.. Ҳу, холанг бўйингдан ўргулсин. (Чиқар.)

10 Тўла хон (кўз ёшларини суриб). Мен унинг давлатини бошимга урайми? Мен кичкина гўдакми алданиб? Чиройлик, бойваччалигидан менга нима фойда?! Битта чиройлик бойвачча акамми?! У ҳам жуда инсофлик бўлса, акамдан ортиқмасдир. Улим бергур, тўй кун Рустамбекнинг қайғу-ҳасратини чекиб, дунёда зор йиғлаб ўтгунча, ҳар беномусликни ўзимга олиб, севганим билан кун кўрай. Тунов кун Кумушхонни ҳароми, палон, писмадон деб маҳалладан ота, онасини чиқариб қўйган мунофиқ маҳалланинг оқсоқол-имомлари бугун бешик тўйинсига кириб, соқолларини силкиллайтиб, ошини лимиллатиб, кекиртакларига урдилар, тўнларни ловиллатиб кийиб чиқдилар. На ҳаромиси қолди, на бўлаги. Бизга ҳам шу бўлади-да. Ке қўй, кўз ёши тўкиб ўлтирганинг билан молдек боғланиб кетасан. Ундан кўра, селнинг бошини олиб, Рустамбек билан кўришиб, ўз ишингни кўргин! Ҳеч кимнинг ота, онаси 30 гўрдан қайтиб, жафода қолган боласининг ёнида ғамхона бўлгани йўқ. Ҳам Рустамбекка тақдиримки ёзмаган бўлса, ишқ-муҳаббатиям тушмас эди. Ҳар ким бу дунёда ўзига-ўзи бек, ўзига жафокор. (Чиқар.)

Ҳожар, Умурзоқбой сўзлашиб кириб, ўлтирурлар.

Ҳожар. Ҳамма иллат ўзингизда.

Умурзоқ. Мочағарларнинг гапини гапирма! Бир мушт билан аталахўр қиламан-да қўяман!

Ҳо ж а р. Қошки эди. Сизни бойитаман деб шўрва ича туриб ҳам ошуғ-маъшуғларим «Ё Ҳусан» айтадиган бўлиб қолди.

У м у р з о қ. Байти-ғазални қўй. Нима деди?

Ҳо ж а р. Нима дер эди? Бу замоннинг боласига гап маъқулми? Бир гап борки, сукут—аломати ризо. «Қизни эркалатсанг, яғринингга тепади, ўғилни эркалатсанг бурнингга», деган. «Тилло қизим, лилло қизим», деб шапшак қилдингиз-қўйдингиз. Шунча давлат топиб, обрўй топиб, эл ичида сарнигун бўлишга кимнинг¹⁰ тоби бор! Қиз деганни узоқ сақлагандан кейин шунақа майда-чуйда гап ҳар кимдан ҳам чиқади. Бошида айтдим. Уша вақтларда куёвга берганимизда хўп вақти эди. Мана ўн етти-ўн саккизга кирувдики, мана шунақа гаплар чиқаришга тушди.

У м у р з о қ. Шўринг қурсин-да, хотин! Бағонатдан бери ғурунг-ғурунг қиласан, на гапингнинг ипи бор, на боғичи. Нима деди? Тегмайман, дедими?

Ҳо ж а р. Қандақасига тегмайман, десин. Йиғлайди-ю йиғлайди, холос. 20

У м у р з о қ. Ахир, ўша йиғлагани тегмайман, деганмасми?

Ҳо ж а р. Бўлмасам-чи!

У м у р з о қ. Мен унинг тегмайман деганига қараб турадиган жониворманми? Ғўштини сихга тортиб, ёғини совунгарга сотаман, биласанми?!

Ҳо ж а р. Бундан бадтар қилиш керак.

У м у р з о қ. Менинг андишам шундаки, одам холис, бу ҳам ўша Шоди фалокатнинг қизидек қочиб бориб тегадиган бўлмасин тагин. 30

Ҳо ж а р. Ушани айтаман-да! Қизни узоқ сақласанг, шунақа майдон-маъракаси чиқади. Ҳай, шошманг. Шоднинг қизини тагин никоҳ қилипти, отаси ярашипти, дейдими?

У м у р з о қ. Ҳа, булар қочиб, бошқа жойда никоҳ қилганмасми. Отасини маҳалла бутун маъракадан чиқариб қўйишган эди. Энди битта бола туғиб, бешик тўйи қилмоқ ниятида бир-иккита мўйсафидлар билан қўй, гуруч, майда-чуйда юбориб, маҳалласининг катта-

катталари билан домла-имомни восита қилиб, қайин ота, қайин онасидан гуноҳидан кечишни сўраган экан. Кўп одамлар ўртага тушиб, яраштиришди. Асл никоҳ шу маҳалланинг имомининг ҳақи бўлар экан.

Ҳ о ж а р. Қайси маҳалланинг?

У м у р з о қ. Кумушнинг маҳалласини-да, ахир! Имомни ризо қилишиб, биратўла маҳалланинг ошини ҳам беришиб, масаласи тўғри бўлсин учун янгидан никоҳ ҳам ўқитиб қўйди-да. Яхшигина ош-нонлар берди.

10 Кечаги тўнни ўшаникидан кийиб келувдим-да!

Ҳ о ж а р. Айланай, шариатимизда йўл бор эканми?

У м у р з о қ. Ажаб бир махлуқмисан, бир ривоят топгандир-да! Ёки шариатда бўлмаса, никоҳ қиладимиз? Шариатда бор эканки, қиздан сўрайди-да. Куёвдан ҳам сўрайди-ку, бироқ...

Ҳ о ж а р. Бу жувонмарг ҳам эшитиб олган, десангиз-чи! Бизнинг замонамизда бундайлар йўқ эди. Раҳматлик Матқобил совунгарнинг қизи қочиб теккани учун хон куёви билан икковини ибрат учун ерга ётқизиб, қўрғоннинг деворини ағдартирди, деб бувим айтувдилар.

У м у р з о қ. Қалланг қурсин, гап топмай! Ул вақтлар мусулмонободнинг қайнаган чоғлари эди. Ҳали мусулмонобод қолди, дейсанми?

Ҳ о ж а р. Айтганингиздек, ҳаммани худо тепайи саридан урганки, бундай балолар чиқаяпти-да.

У м у р з о қ. Ул вақтда йигирма тўрт, йигирма бешдаги йигит, қизлар ярим кечагача туя-туя, минди-минди ўйнар эди. Энди саккиз-тўққиз яшар тирранчалар

30 пичир-пичир, куёв-куёв, ўпич-ўпич ўйнайди...

Ҳ о ж а р. Тўғри, дадаси! Мен айтаман, ота-бола бир-бирларини кўргани қандай юзлари бўлдикан?

У м у р з о қ. Қандай бўлар эди? Фарзанди-да, минг қилса.

Ҳ о ж а р. Эй, мундақа фарзандга ўлат келсин, эрта кунда.

У м у р з о қ. Шундай деймизу худо кўрсатмасин, бизнинг бошимизга ҳам тушса, эрта саҳар олиб аввал кўргани сен жўнаб қоласан, чидаб бўладими?

Ҳо ж а р. Айтганингиздек бўлмайди, дейман.

У м у р з о қ. Куёви: «Агар зўрлаб мендан бошқага берса, Кумушнинг ота, онаси, куёвидан тортиб никоҳ қилган имом, гувоҳлари билан олти кишини дунёдан йўқ қилиб, ундан кейин ўзимни отмасам, ўттиз пора каломулло урсин», деб қасам ичкан экан.

Ҳо ж а р. Вой, хазон бўлгур, ҳайриятм қочиб тегиб олган.

У м у р з о қ. Шуни тўйда биров гапирса, имонимиз қирқ газ учиб кетди-да. Менинг қўлимдан суяк тушиб кетса-я... 10

Ҳо ж а р. Мен бўлсам ўлиб тирранг қотардим. Худо бир сақлаган. *(Бир оз узун ўйга чўмарлар.)*

У м у р з о қ. Ҳар ҳолда, қизимизга ҳеч нарса бўлмайди-ю, бир оз қўрқаман, бунинг шу касали учун яхшироқ жой қиз бермади. Мундоғроқ жойдан оғ қилишди. Мен бўлса, ўзинг биласан, баъзи олди-берди дараклик жаям қадрдонман. Хусусан, икки марта вексилим протес бўлди. Ҳаммадан пок айрилувдик, шу сабаб бўлиб халос топдим. Бир томондан, юртнинг улуғлари, ҳазратларидан тортиб восита бўлган. Хўп, деб қўйганман, номус куч[ли]. Бир томондан, биргина ёлғиз ўғил, ҳамма давлат шунга қолади. Нима, ажали стиб, иякни қоқишга қараб қолди, пўк этиб бўлса, бўлганимиз бўлдик. Қизинг беш-олти кун йиғлаб-сихтаб кўникиб ҳам қолар. Ўтда, сувдами беш-олти кунда пўк этиб, униси ҳам ўлса, яна ундан кейин ўзининг хоҳлаганига берармиз, эсидан ҳам чиқиб кетар. Қизинг энди ўшанинг тутқаноғини эшитиб, кўнгилсиз бўлиб тургандир-да. Бошда мен сенга айтдимки, энди кўчагаям чиқарма, ўша куёвдан хабардор одамни ҳам киргизма, эшитмасин. 20 30

Ҳо ж а р. Бу замоннинг одамлари эшикни бекитсанг, туйнукдан эшиткизар. Ажаб қизиқ экансиз, ўғил, қиз деган ота, онанинг қул-чўриси бўлади. Эшитган билан таънага тан бермай, чораси борми? Худойим, болаларнинг бахтига, сизнинг бошингизни тошдан қилсин... Юрт-элнинг ичида обрўйингиз тўкилиб, кулгига етган кўзимиздан ёшлар оқмасин. Қиз деганининг ҳам-

масиям шунақа йиғлаб, бир кун кўникиб кетаверади. Иш қилингни, мен ҳам, сиз ҳам юртнинг ош-нонини еб, сиз тўнини кийгансиз, мен читу рўмолини олганман. Киройи тўй-фотиҳани лоақал олтидан олишга рози бўлинг. Бўлмаса, девонага ташлаб қўйган қизим йўқ.

Умурзоқ. Сен нима деб ўлтирибсан, мен дунё охиратимни шу қизингнинг устига қўйиб ўлтирибман-ку, ўнтадан бермасин-чи, ғунажинимнинг қулоғини кўрармикин?! Бедаво ўғлига ҳурдек қизимни бераман-ку, тагин ўндан беришга бели оғрийдими?! Мен қўрқаман-ку, шу қизинг Қумушга ўхшаган бир бало қилиб қўймаса.

Ҳожаар. Нима? Оғзингизни ёпинг! Молхонага сим билан тортиб қўяман, остонадан ўлиги чиқади. Жавобни бериб юбораверинг.

Умурзоқ. Бўлмаса, улар қарашиб турмасин. Мен жавоб бера берай. (Туриб.) Сен эҳтиётдан, Юсуфга айтиб қўйгин, ёлғондан уйга бир пичоқ олиб кириб, осиб қўйсин. Қелин ойилари секин шама қилиб қўйса бўлади.

Ҳожаар. Уни аллақачон айтганман. Сиз хотиржам жавоб бера беринг.

Умурзоқ. Бўлди бўлмаса. (Чиқар.)

Ҳожаар (ўзича). Нима қилай, азрўйи азал ирода-си шу экан. Бўлмаса, кўра билиб гулдек қизимни кулга ташлайинми! Ору номус ўлимдан қаттиқ. Битта ўлдим-куйдим деган менинг ўзим эдим. Беш йил, ўн йил йиғладим, охири кўрмагандек бўлиб кетдим. Буям бир кунини кўрар. Ишқилиб, қора боши соғ бўлса бўлди.

30 Ит азобида кечани кундузга улаб, меҳнат қила-қила энди юрт орасида шер қилдим, деганда, обрўйини тўкиб қўйсам, қандай кўргулик... Вой, қизгинамнинг умри ҳам билан хазон бўлади-да. (Чиқар.)

Юсуфжон, Ҳайиджон, Тўлахон кирарлар.

Юсуфжон. Сен мени биласанми? (Тўлахон дод деб йиқилар.)

Ҳайиджон (бориб кўтариб, қучоғига олиб). Ҳа,

сенга нима бўлди, Юсуфжон! Нима гуноҳ қилди бу? Ўлдириб қўювдинг-ку! (*Ҳар томонларин силаб.*) Қўй, қизим, йиғлама. Расми, ота, она, ака деган беваж шунақа қилмайди.

Юсуфжон. Бунинг ўлгани минг марта яхши. (*Келиб.*) Отангни биласанми? Ким? Ёки сен ҳам у... Кумуш бўламан, дедингми? Йўқ, сен икки дунёда бўл-олмайсан! (*Пичоқни кўрсатиб.*) Мана шуни кўр, кўзинг билан кўриб қўй! Қорнингни ёриб, ўзингга кафан қилиб кўмдираман, биласанми? Менинг отам у сен айтган Шодибоймаски, шаҳарма-шаҳар қанқиб юрса. Финг дегин, қонингни шиннидек шимирай!

Тўлаxon. Акажон! (*Энтикиб оёғига ёпишиб.*) Мен нима гуноҳ қилдим, мунча хўрлайсизлар, туғилмай ўлайин! Ҳеч ким раҳм қилмаганда, сиз раҳм қилсангиз, бўлмасмиди?!

Ҳайиджон (*Юсуфни итариб*). Қўй, болам, бу нима гуноҳ қилди, ахир!

Юсуфжон (*Ҳайиджонни туртиб чиқариб, Тўлаxonга*). Биласанми нима қилганингни, лаънати!

Тўлаxon. Акажон, мен нима қилибман, гуноҳим бўлса майли ўлдилинг!

Юсуфжон. Нимага сен холангга биз берамиз деган кишига тегмайман, дер эмишсан? Қандай бетинг бўлди, номуссиз!

Тўлаxon (*юзини беркитиб, уялиб*). Ҳеч нима деганим йўқ.

Юсуфжон. Сен биласанмики, шарият болани со-тиб юборишгача ота, оналарга ҳақ берган.

Ҳайиджон кирар.

Бугундан бошлаб у бошингдаги васвасаларингни йўқотиб, тиниб ўлтиргинки, худди мана шу пичоқни шу бугун атайин сенга ният қилиб кўтариб келдим. Терингга сомон тиқиб, Кўктўнлик мазорга элтиб қўяман.

Ҳайиджон. Қўй, болам. (*Тортиб.*) Ешликда ҳар кимдан ҳам ўтади. Дўст-душманнинг гапига кириб, ҳамманг ҳам шунга ёпишаверма! Ота, онасининг юрт-

эл ичида бошини эгиб жинними бу. Бу ҳеч оғиз очгани ҳам йўқ, очмайдиам. Ҳаммаси дўст, душманнинг гапи. Бор энди, бас.

Юсуфжон. Ҳай, Тўла, хушёр бўл! Мен, биласанку, йигит-ялангнинг ичида гапимни бермай юрган мушкулман. Агар сендан бир нарса бўлар экан, шубҳасиз, билгинки, хотин талоқдан қасам ичганман. Нимта-нимта қиламан, нимта, ҳа!.. Мен, биласан-ку, гап ҳожатмас. *(Чиқар.)*

- 10 Ҳайиджон. Айтмадимми, болам! Ҳаммани қақшатиб, ўзингням бир балога солма тагин. Қўй, холанг ўргулсин, хафа бўлмагин. Худонинг айтгани бўлади. Ҳали нима бўлади, нима йўқ. Тўйдан илгари ноғора чалаверади булар. Юр, уйга чиқайлик, Қумри опанг келди. Бирпас гаплашгин, кўнгил очгин.

Тўлаxon *(йиғлаб)*. Чиқа беринг, ўзим чиқаман.

Ҳайиджон. Чиқа қол, болам. Тузукми, қўй, йиғлама. *(Чиқар.)*

- 20 Тўлаxon *(йиғи аралаш)*. Эй худо, учиб юрган паррандача қурб-манзалат бермас экансан, нима учун хотин-қизларни яратдинг? Шу ҳам дунёга келишми? Шу ҳам кун кўришми, эй худойим! *(Жаҳл билан туриб.)* Йўқ, ҳали қилмасам ҳам энди қиламан! Кўз очигида кўрган ғанимат. Ундай тутқаноқнинг қўлига тушгунча, ажалнинг панжасига тушганим минг марта яхши. Бир гап борки, тилагим икки билагимда. Жон-жониворлар ҳаммаси ўз бошига кун кўради-ю, мен ота, онамнинг бошида кун кўраманми? Ота, онанинг ихтиёрида бўлса, тақдирми шу ҳам?! *(Чиқар.)*

- 30 Тўсуқ тушар.

УЧИНЧИ ТУСУҚДА КУРИНУВЧИЛАР:

- Зебихон — 24 ёшда. Урта бўй, оқ пўст, чиройли бир жувон бўлиб, Мастуранинг ўйинчиларидандир.
- Зубайда — 34 ёшда. Урта бўй, ўрта чирой, гавдали, олифта бир хотин бўлиб, Зебихоннинг хушторидир.
- Ойнисо — 25 ёшда. Қишлоқ бойининг хотини бўлиб, буғдой ранг, ўрта чирой, сухандон бир хотин; ёнида маҳрами билан.
- Зухра — 21 ёшда. Ғоят гўзал, хушқомат бир хотин. Ойнисонинг иккинчи маҳрамидир.
- Тожиҳон — 28 ёшда. Жой эгаси. Эсонқулнинг хотини бўлиб, пакана бўй, содда чирой, сариқ пўст, Мастуранинг даллаларидандир.
- Обидахон — 25 ёшда. Юрт эшонларидан бирининг хотини бўлиб, ғоят чиройли, хушқомат, лобар сўз, сатанглардан биридир.
- Ойпошша — 36 ёшда. Ҳазратларнинг машҳурларидан бирининг оиласи бўлиб, ғоят гўзал, қора соч, ширин сўз, шўх сатанглардан биридир.
- Маҳмуда — 18 ёшда. Назир қизлардан туширилмиш, ғоят гўзал, эрка, оқ юз, қора кўз бир жувон; Ойпошшанинг маҳрами.
- Соибжон — 28 ёшда. Чиройли, олифта йигитлардан, хушқомат, оқ пўст, қора кўз бўлиб, Тиллахон ва бошқаларнинг суйганларидан бири.
- Тиллахон — ғоят нафис бир хотин бўлиб, Соибжоннинг маҳрамидир.

Учинчи тўсуқ

Саҳна кўриниши: Эсонқулнинг уйи, ўртача безалган. Акабаччаларнинг мажлисгоҳидан бири бўлган, асбоблар ҳар кимдан тўпланганига кўра, ҳар тусни олиб кўринади. Унг томондан — боғчага бир дона дераза, сўл томондан—қазноқ томонга эскича дарча. Қаршининг ўнг томон бурчагидан ҳовлига эшик кўринар. Мастуранинг қўлида чилдирма, ўрта қўл билан чертиб, Зеби хоннинг сўнгги навбатда ашулага бошлаб турганида тўсуқ очилур.

Зеби (*қўлида вино тутган, бошқаларнинг ҳам ол-10 диларида вино бўлур*).

Остонангга келибман, арзи ҳол айлаб кетай,
Узгинангдан, дилбарим, уч-тўрт савол айлаб кетай.

Сен ҳамон раҳм айламас бўлсанг мени аҳволима,
Қатл бедодингдин энди, қийлу қол айлаб кетай.

Соғиниб васлингни, сабр этмакка тоқат қолмади,
Бир қиё боқсанг, тамошойи висол айлаб кетай.

Сарви қаддинг бир намоён қил, нигорим, то бугун
Ҳарна кўрган заҳматим маҳзи хаёл айлаб кетай.

Маъшуқ аҳлига ярашмас доимо зулму жафо,
20 Ишқ расмида манам ўзни мисол айлаб кетай.

Бевафолик ошкор этгунча тўккул қоними,
Эл аро золимлигингни дoston айлаб кетай.

Ёраман, вой ёраман, беш кун ғаниматдир жаҳон,
Кўтаринг, гул ёр бўсин, ўтгуси яхши-ёмон.

Ҳамма оҳ-воҳ билан кўтарурлар. Мастура охирги сарпардага чалур, Зеби стаканни Зухрага бериб, ўйинга тушиб кетар, бир оз ўйнаб, қуллуқ қилиб, Мастуранинг ёнига келиб ўтирар.

Ҳ а м м а с и. Ҳормасинлар-ей!..

Зеби (*энгашиб*). Қуллуқ!

30 М а с т у р а. Ҳай, Тожи! Шўрванг нима бўлди?
Т о ж и. Қартошкани солдим.

М а с т у р а. Тезроқ бўл, кеч қолмайлик, ҳавонинг иссиғида. Озгина закуска олиб кел!

Т о ж и. Хўп. *(Тарелкадаги қолган закускани олиб чиқар.)*

М а с т у р а *(чилдирмани чертиб)*. Қани, эй ўргулсин аянг, ҳаммадан ҳам мен соғинганман.

М а ҳ м у д а. Жоним билан, лекин Зебихон аямнинг ашулалари билан эриган юракларни тош қилмоқчи бўлсаларинг, майли, айтавераман.

Ҳ а м м а. Қани, айтаверинг!

М а ҳ м у д а. Хўп, жоним билан. Бузуғини айбга қўшмайсизлар.

10

Бир ишва билан жонон девона қилиб кетди,
Ақлимни сочиб ҳар ён, мастона қилиб кетди.

Аввалда олиб кўнглим, чин аҳду вафо бирлан,
Охирда жафоларга ҳамхона қилиб кетди.

Билмам на гуноҳим бор, олмайди хабар бир йўл?
Ё рашк ила ағёрим бегона қилиб кетди.

Мен кимга бориб йиғлай, ул шўхи ситамгардин!
Юрт-элга бутун телба, афсона қилиб кетди.

20

Қўй намозу рўзангни, ваё, қуй косангга бўзангни,
Мардлар ичсин бўзангни, ваё, номард кўрмай
кўзангни.

Ҳ а м м а. Соғ бўлинг!

Соибжон билан Тиллахон кирарлар. Бошда паранжи, чимат очиқ.

Келсинлар!

Баъзиси турар, баъзиси нимхез. Тилла билан Соибжон паранжини олиб токчага қўяр. Соибжон бошидан оқ рўмолини олиб қўяр.

30

М а с т у р а. Ҳа, нима бу, жаям пархезкорликларинг ошиб кетиб, уйгача паранжилик бўлиб қолибсизларми?

Ойпошша. Худо яллақаб, бизданам қочиб қолманглар.

Тожи дастурхон олиб кирар.

Ҳамма (тўрни кўрсатиб). Қани, нима гап?

Соибжон (мўйлабларини силаб). Қани, аввал бир кўришайлик. (Бир қатордан эрларча кўришиб ўтиб, Мастуранинг ёнига ўтириб.) Мана, Тожи аям-да. (Фотиҳа ўқишулар.)

10 Ҳамма. Хуш кўрдик!

Иккови. Хушвақт бўлсинлар!

Мастура. Нима бўлди? Тожи?

Тиллахон. Пок бўлмаса, шарманда бўлувдик.

Мастура. Нимагаякан?

Соибжон. Шундоқ, саҳнда эркаклар ўтиришган экан, хайриятки, мен аввал бу паранжи билан қараганим.

Мастура (Тожига). Кимлар бор? (Ҳамма ҳайрон.)

20 Тожи. Ҳеч ким йўқ. Аравакашлар билан Эсонқул, акаси ўтиришувди. Шўрванинг исини олиб, старший билан элликбоши, қоровул кириб келди. Шулар.

Мастура. Улим берсин! Мачитнинг имомиданам шумшук бўволди-ю, қайда бўлсанг асҳоби қаҳфнинг итидек ҳозир. (Кулиш. Хотиржамлик.)

Тожи (дастурхонни солиб туриб). Энди бола чиқарувдим, булар келишиб қолишди.

Мастура. Эсликроқ бола қўй, Исахонларам бўлганича бўлмасин.

30 Ойпошша. Бепаранжи олдин-кейин келишаверса нима қилади?.. (Кулиш. Тожихон шўрва тортар.)

Мастура (икки бутилкани олиб қўйиб). Жаззойи киши кеч қолсин! (Очиб.) Бирингиз соқигул, бирингиз кўтарадиган, мунча кеч қолдиларинг?

Обида. Бугунги пиво кеч қолганларники.

Соибжон. Узрниям қабул қиласизларми?

Обида. Кўнглимиз ишонса, минг марта.

Соибжон (Тиллахонга). Сиз айтинг!

Тиллаxon. Матқосимбойни эсон-омон кўмиб кел-
япмиз.

Ҳамма. Ҳа, нимага?

Тиллаxon. Энди битган ажал-да. (Бошини қи-
мирлатиб қўяр.)

Зеби (Зубайдага пичирлаб, ярим товушда). Ро-
кияxon дори берган.

Ойпошша. Жудаям улуғ иш бўлибди-да. Эртадан
Рокияxonнинг бахтига офтоб чиқди, десангиз-чи.

Обида. Бўлмасам-чи! Улим бергур, бетавфиқни!.. 10
Тўртта хотин гулдек юзини заъфарон қилиб, бир-бири-
га бақрайиб ўлтиргани йўқ...

Ойнисо. Эгри калтакка эгри тўқмоқ-да, айланай.
Бизниям худованди карим энанинг қорнидан тўп-
тўғри гўрга киришга яратганми?!

Мастура. Рост-да...

Ойнисо. Эркаклар ўз-ўзидан кўрсин. Уламо, шай-
хидан тортиб, жуда яхши умр қилса, бир йил, ундан
кейин қўшнининг қизига ҳайитлик беришга бошлайди.
Нима, ёрилиб ўлайликми! Ҳамма гуноҳимиз ўзларини 20
устига.

Маҳмуда (ўйноқлаб). Қўйинглар энди, ҳамма
ёғни ҳасрат босиб кетди. Худо кўтарсин ўшаларнинг
ўзиниям, гапиниям. Соибжон акамга қаттиқ тегиб кет-
масин тағин.

Соибжон. Гул тикансиз бўлмайди, ўргулсин! Сиз-
лардек паричеҳралар шундай ёмон тиканларнинг пан-
жасига тушмаса, бизга бундай базмларни гўрда насиб
қилардимми?

Мастура. Соибжон сизга шундай қочирим қил- 30
гани билан бунинг юраги ҳам сиз билан бизникидек
куйган юраклардан.

Обида. Бўлмасам-чи! Куйган юрак бўлмаса, гул-
ханда нима қилади?

Ҳамма. Рост, рост!..

Ҳаммалари бир-бирларини шўрвага таклиф қилурлар. Ичишурлар.
Тожи гўштни олиб кирар.

Мастура. Аравани қўшаверсин, шўрвани ичиб
жўнаймиз.

Тожи. Қўшиб қўйгани аллақачон эди, сизларга қараб туришибди.

Чиқар. Шўрва баъзи ўзларига махсус таклиф ва оддий сўзлар билан ўрғача шошилишда тамом бўлар. Тиллаҳон, Соибжонлар ҳам ичиб бўлурлар.

Мастура. Қани, омин денглар, соатам бир нарса бўлди, жўнайлик!

Ҳамма. Қани, дуо қилинг. *(Қўл очиш.)*

Мастура. Бер кетмас давлат, кулиб гул тугай-лик, беш кунлик вафосиз дунёдан ўйнаб-кулиб ўтайлик, оллоҳу акбар.

Фотиҳа. Ҳамма туриб, бирин-бирин маҳрамин билан чиқарлар. Бир оздан сўнг шошилиш Гулжон билан Мастура кирарлар.

Гулжон. Нима қиламан? Шу бугундан бошқа илож йўқ, деди.

Мастура. Поччангизга бордингизми? Хабар қилдингизми?

Гулжон. Аввал уйга бордим, борсам, Норбойвачча билан икковлари ўлтирган экан. Афтидан, пул олиб келганга ўхшайди. «Сен тезроқ бориб ойингга хабар қилгин, мен ҳозир бораман», дедилар. Тўғри бунда келдим. Ҳайрият, боққа кетиб қолмаган экансизлар. Бўлмаса, ўлардим, ҳаллослаб. *(Юздан терларини артар.)* Вой, жоним қолмади. *(Ўтирар.)*

Мастура. Нима бало бўлиб бугун чиқадиган бўлиб қолипти?

Гулжон. Суқмозорга боришмайдиган бўлишганга ўхшайди. Уй кўрарга боришаркан. У ердан кеч қайтмайдимми?! Вақтни ғанимат топади-да!

Мастура. Ҳай, тўйиям яқин шекиллик.

Гулжон. Қиздан қўрқишиб, ҳар нима тез бўлганига тушишди-да улар. Қизам ҳар нима вақтни ғанимат кўриб қолди.

Мастура. Бизгаям ғанимат-да!

Гулжон. Бўлмасам-чи!

Мастура. Жувонсўхта, кўчаларни таниб қолмаса, денг.

Гулжон. Жин топмас кўчаларам борки, дев кир-са адашар. Паранжини олмайсизми? Поччам, мен бор-гунча тўхтаб турсин, деди.

Мастура (*паранжини олиб*). Ҳушим ҳам қолмап-ти, тавба. (*Утириб.*) Лекин, жон хола, эҳтиёт бўласиз-лар-да.

Гулжон. Тожихонга сиз ҳам яхшигина тайинлаб қўйинг-да!

Мастура. Албатта. У турган гап. Айтмоқчи, биз поччангиз билан кўп маслаҳатни пухталаб қўйганмиз. 10 Аммо, сизларам эл оёғи тингунча хўп пайров келиб, алдайсизлар. У тарафни ўзлари бажара беради. Гап-дан хабарингиз борми?

Гулжон. Йўқ.

Мастура. Маққосимбойни саранжом қилишибди.

Гулжон. А?.. Қим айтди?

Мастура. Тиллахон билан Соибжон кўмишиб келди.

Гулжон. Рокияхоннинг шарофатидан кундошлар-иям ойдинга чиқиб қолибди-да. 20

Мастура. Кундошларининг ҳам хабари бор. Ҳам-маси бамаслаҳат дори берган-да. Мана, кўрдингизми, бизнинг ўйин-кулгиларнинг гирди-гашти кимларнинг бо-шига ўйин солмайди. Ундан сиз ҳеч ваҳм қилманг. Соғ-саломат оёқни (*кўрсатиб*) шу остонадан ўтказдингиз, бўлди.

Мирзараим кирар.

Мирзараим. Менинг ҳушимнинг учганини қара. Сени бу ерда турсин, деб ўзим уйда сени пойлаб ўл-тирмоқчиман. Сора айтмаса, қараб ўтираман. 30

Мастура. Ҳа, айланай, оҳори синмаган қоғозлар ҳамманиям ҳушини учиради. Қанча олиб келибди?

Мирзараим. Ҳозир беҳабар 157 сўм олиб кел-ган экан. Гапни эшитиш билан тили томоғида кўнда-ланг тушиб кетди. Сен ундан хотиржам бўлавер. Гап шу қизнинг бизнинг қўлимизга тушиб қолиши-да. Пул ҳали сомон пайса бўлиб қолади. Бу ҳали бисмиллоси-

да. Нимага бундай шошилишч бўлиб қолди? Менинг хатим нима бўлди?

Гулжон. Мен аввал Рустамбекка хатни элиб бериб, унинг ҳам хатини олиб, ундан кейин сизнинг хатингизни олиб, тайинлаган тутнинг каллагига қўяман, деб бордим, бир оз кўнглим шувиллади-ю, аввал эшигидан ўтай-чи, деб бундай ўтсам, дарвозаси очиқ. Секин қўйнимдан нон халтани олдим у елкамга солиб, тиланиб кирдим. Қирсам, онаси янги нон ёпиб, уйга кириб кетиб турган экан. Қизга: «Нон бер, ошхонадаги қолган ошни ҳам чиқариб бер»,— деди. У мени дарров таниди-ю, аввал нонни олиб келганда хатни бердим. Ошни ошхонадан олиб чиқиб, халтамга солиб туриб, «Эртага бувимлар уй кўрарга кетади. Намозшомда боқчанинг орқасида ҳозир бўлинг», деди. Дарвоқе, ҳаракатлари шунинг учун экан. Тўпаланг уйлари.

Мирзайим. Нега кеча дарров келиб хабар қилмайсан?

Мастура. Дарвоқе, мен бугун борибсиз, деб ўтирибман.

Гулжон. Ўзим намозшомда уйга қайтдим. Катта ҳазратнинг кичик хотинлари, ҳа... отлариям...

Мастура. Хонпошша ойимми?

Гулжон. Ҳа, Хонпошша ойимникидан киши келиб, тез юрасиз, деб ҳоли-жонимга қўймай олиб кетди. Қайтишда хабар бераман, десам, оталариникига бориб; ундан, Ғалчасойда бир жойда эканлар, тез Исахонни топиб келасан, деб солдилар тўпалангни. Азонгача қидириб, зўрға топиб берибман. Энди кетай, десам, сира қўймайдилар. Исахон билан тонг отгунча ўтириш қилдилар. Намоз вақт у кетди. Кун чиққанда, зўрға менга жавоб бердилар. То уйимга келиб ҳаш-паш деганча шу вақт бўлди-да...

Мирзайим. Хонпошшангнинг тангаси кунгиралик шекиллик.

Мастура. Йўқ, ундаймас-у, ҳар бир хушторнинг ўз-ўзига алоҳида элчиси бор-да.

Гулжон. Нима қилай энди. Улар авлод бўлса, бугун бўлмаса, рўзи қиёмат умидида шундоғ улуғ дар-

гоҳлардаям хизмат қилиб қўйиш керак-да!

Мирзариим. Ҳа, хизматни қилавер, сарқардек шафоатларни оласан.

Мастура. Қўйинглар ҳозир ҳазилни! Нима қила-
миз?

Гулжон. Энди, аввал менга бир маслаҳат беринг-
лар. Орада юрганимни билиб юрибдилар. Қиз йўқолса,
мен бало-малога қолиб юрсам-чи? Қариган чоғимда
беимон кетсамам, иягимни ўзим бемалолгина қоқиб
кетай-да! *(Кулиш.)*

Мирзариим. Эй, сен хотиржам бўл. Сен ўлади-
ган вақтда бир ола қоп билан лик-лик имон олиб бе-
раман. *(Кулиш.)* Шундан қўрқиб ўлтирибсанми? Мен
ҳозир домланинг олдига бориб, қиз тилидан отасига
бир хат ёздираман, яъни мени ўз хоҳлаганимга берма-
ганларинг учун мен ҳам аччиққа-аччиқ қилиб Мовур
фоҳишахонасига бир йигит билан қочдим. Мендан сиз
ҳам, суюшган Рустамбек ҳам умидини бутун узсин.
Биз бу дунёдамас, балки охиратда кўришармиз. Таъ-
нага тақдир, деб ўлтиринглар. Удурки, овора бўлиб ах-
тарманг, овора бўлурсизлар. Ана холос, мана бу хатни
кечқурун олиб келаётгандаёқ ташлаб келаверасан. Ҳеч
қўрқма. Майда гапни қўявер. *(Мастурага.)* Сен Тожи
билан боққа боравер. Гулжон, сен шу ерда озгина тур!
Мен хатни ёздириб келиб бериб, ундан кейин, Норбой-
ваччага ваъда бердим, шунга борай.

Мастура *(чиқиш олдидан)*. Жон хола, эҳтиёт бў-
линг! Мумкин қадар маст қилинглар.

Мирзариим *(Гулжонга)*. Вино олиб келса, Эсон-
қул ўрик қайнатиб, энди...

Гулжон. Энди, унисини ўргатмай қўя қолинг!

Мирзариим *(уч сўм бериб)*. Мана буни учидан
олиб тур... *(Чиқадилар.)*

Гулжон *(уч сўмга қараб)*. Бу ноинсофларни қа-
ра, тамом югурдаклик, ойлаб, йиллаб озғуриш, тамо-
миси менинг ишиму, пулга келганда, тўпалангаям ет-
майдиган қилиб берадилар. Доимо ҳузур-ҳаловати шу-
ларга-ю, икки қўл бир тепада мен қоламан. Вақт ҳам
кетмасин. Хатни кутиб турай. *(Чиқар.)*

Тожи (*шошилиничи кириб*). Қуриб кеткурни қаерга қўювдим-а? (*Ўйлаб, ахтариб топиб.*) Ҳа, шошилсанг, лаббай топилмас, дегандек. (*Очиб, мағиздек олиб.*) Қашқар нашаси, деб эди, шунисиям бўлар. Бу жонивор ёққа тушгандан кейин «бор, барака топ», дейдиган қилиб қўяди. Бас шу. Ҳай, ўрикниям сувини ташлаб, нуқул винонинг ўзини қилиб қўйдим. Иккови бир бўлгандан кейин ҳаширини пашир қилар... Ҳозир келишиб қолар. Тезроқ ошни қилай. (*Чиқар.*)

10 Гулжон (*эшикдан кира туриб*). Келавуринг, Тўлаxon қизим, бу ерда ҳеч ким йўқ!

Тўлаxon (*кириш олдида қараб*). Қани Рустамбек?

Гулжон. Қираверинг, Рустамбек ўзи тайин қилган жой шу-да. Нимага гумансирайсиз-а, ишонмайсизми? Ё пирим!

20 Тўлаxon (*кириб, паранжи билан чиммат очик. Эшик тубига омонат ўтириб, бир қўли билан пешонасини, бир қўлида кўксин ушлаб, ҳар ёнга ётсираб қараб*). Хола, биз қаерга келиб қолдик? Ҳеч ким орқамиздан пойламадими? Вой, худо-ей, юрагим ҳали босилмайди!

Гулжон. Фариштаям сезгани йўқ, болам. Биз шаҳарнинг бир четига келиб ўтирибмиз. (*Олиб.*) Паранжини олинг, жудаям иссиқладингиз.

Тўлаxon (*бериб*). Яқинроқ жой йўқ эканми?

Гулжон (*олиб қўйиб*). Ўзингизнинг гапингиз билан Рустамбекнинг топган жойи-да.

Тўлаxon. Эшикдаги ойим кимлар?

30 Гулжон. Рустамбекнинг бир қалин ўртоғининг хотини-да. Ушанинг учун шу ерга, узоқ бўлса ҳам, жой ҳозирлаган. Бу томонга баҳузур ўтириб, дам олинг.

Тўлаxon. Йўқ, хола, тегманг! Жиндек дамимни ростлаб олай, уҳ... Ҳалиям оёғимнинг қалтироғи босилгани йўқ. Рустамбек шу чоққача нимага келмаган?

Гулжон. Мен чиқиб сўрай. Мен боя пешинда кетганимча-да, ўргулсин.

Тўлаxon. Бир коса совуқ сув олиб келинг.

Гулжон чиқар.

(Тўлаҳон туриб, гандираклар, тўғри тўрға ўтиб ўтириб, ўзининг кўйлак олдини тутиб шамоллатиб.) Паранжи курсин-да, шунинг ўрнига бошқа бир нарса бўлмас эканми?! Бутун бошдан-оёқ кулфат. Қайси ёғдан қайга келганимни бир-да билмадим. Оёғим юрди — кўзим ҳеч нарсани кўрмади. Йўлда учраганини кўриш у ёғда турсин, кипригимнинг ҳар бири жаллод акам бўлиб кўринди. Рустамбекнинг ҳавасида ботирларча қадам олганимни ира-шира сездим. Қошки, шу меҳнатларимга яраша эшикдан кирган замоним қучоғига отилсам эдим. Ҳориганларим, йиғлаганларим ҳаммаси эсимдан чиқарди. (Уйлаб, хаёл билан чўчиб.) Вой, худо-ей, мен нима қилдим? Нимага Рустамбек йўқ? (Ўтиришини ўзгартириб.) Бу кун бир бало бўлиб келмай қолса, нима қиламан? Уша жаллод ака, раҳмсиз ота, оналарнинг ёнига бораманми? Улганим яхши!

Тожи кирар.

Тожи. Сув сўраган экансиз, аянг айлансин. Бизнинг сувларимиз жаям бузуқ бир турли. Чой ҳам йўқ экан. Холамни қўшниларга юбордим. Озгина ўрик қайнатувдим, муздек турибди. Шунинг сувидан озгина ичасизми? Чой келгунча чанқовингизни дарров босади.

Тўлаҳон (уялиброқ). Майли...

Тожи (токчадан олиб бериб). Мен ҳам сизга ўхшаган кунларни ўтказганман. Бу ҳаммада бор савдо. Очилиб, гулдек ёзилиб ўлтиринг, бўйидан аяси! Ҳозир Рустамбек келади. Эл оёғини тийиб келмаса, бўлмайди-да. У ҳам бор-йўғи сизни аяйди, бўлмаса юраги ёниб тургандир.

Тўлаҳон (олиб, бир-икки шимириб). Худога шукур, келиб қолса гўрға-я.

Тожи (косани олиб). Худо урдими, хотиржам бўлинг. Ҳозир келиб қолади. (Чиқар. Эшикдан қиё боқиб турар.)

Тўлаҳон. Қандай яхши хотинлар-а! (Бошини ушлаб, бир оздан кейин.) Вой, куйган юракка совуқ сув

ичма, деганлариям тўғри экан. Бошим баттар айланди.
(*Деворга суялур.*)

То жи тезда кетар, Гулжон обдаста, чилапчин олиб кирар.

Гулжон. Келинг, қизим, қўлингизни ювинг. Жиндек наҳори қилайлик, шояд ҳордиқларингиз чиқса.

Тўлахон. Хола, бошим аллақандай бўлиб кетяпти. Томоғимдан ҳеч нарса ўтмайди, қўйинг.

Гулжон. Холанг ўргулсин, бир луқма томоқ емагандан кейин бундан ҳам ёмонроқ бўласиз. Рустамбекдан балога қолмай тағин. Келинг!..

Тўлахон (*қўлини чайқаб*). Рустамбек келганда, есак бўлмайдими?

Гулжон. Ёб турганимизнинг устига келса, тағин хурсанд бўлади. (*Чилапчинни қўйиб, дастурхонни солур.*)

То жи ошни олиб кирар. Бир қўлида чой.

(*Гулжон пиёлани олиб, гўштни тўғраб туриб.*) Шу вақтгача сабр қилиб юрганини айтинг-а!

То жи. Энди у ҳам нима қилсин? Юраги куйиб, 20 ўлиб тургандир. Бир ёқдан, эл оёғини пойласа, иккинчи ёқдан, қуриб кетгур бизнинг кўчаларнинг хунуклиги, бу маҳаллаларда одам йўқлиги, бирор ўткинчини пойлаб тургандир-да. (*Тўлахонда ўзгарииш.*)

Тўлахон. Вой худо-ей, жуда ҳам чет жойга келиб қолибмиз-да! Атрофларингда одам йўқми?

То жи. Биз, мана бу ёғимизда бир кар, худо урган қўшнимиз бор, холос.

Гулжон. Қани, олинглар!..

То жи. Олинг, иссиқ бир-икки луқма енг. Шояд 30 ҳордигингиз кўтарилса.

Тўлахон бир-икки луқма олгандан сўнг боши қаттиқ айланур.

Тўлахон (*қўлини артиб*). Вой, айтмадимми, еялмайман, деб. Яна баттар бўлдим.

Эшикдан Мирзараим, Эсонқул, Норбойвачча қўлла-
рида тўппонча яланғочланган, няклари боғланган, шошилинч ки-
радилар, ўтирганлар ғоят қўрқурлар.

Нор. Товуш қилма, ҳамманг отиласан! Боғланг, бу
икковини! (*Боғламоққа тутинурлар.*)

Тожи. Вой, худо-ей, уларга тегманглар, меҳмон-
лар эди. Мана менинг нимама бўлса, олинглар. Улди-
ринглар, розиман!

Тўлахон (*ғоят ҳушсизлик билан*). Дадажон!
(*Гулжонга ёпишиб.*) Бахтим қурсин, хола! 10

Гулжон. Қўрқма, қизим! Нима қиласизлар, бу
ҳаммамизгаям меҳмон. Нима бўлсак, биз бўлайлик.

Нор (*қизни туртиб юбориб*). Тез тур, дейман, ўла-
сан! (*Бошқаларга.*) Биз мол ўғрисимас, биз мана шу
меҳмон ўғрисимиз.

Гулжон ва Тожи. Вой шўримиз қурсин!

Тўлахон (*яна отилиб*). Жон хола, мени қутқа-
зиб олинглар!

Нор (*Тўлахонни қўлидан тутиб*). Сенга паноҳ бў-
ладиган мендан бошқа бир одам йўқ. Қичқирма, жо-
нинг керак бўлса! (*Гулжон ва Тожига.*) Ҳа... Бизни 20
кеча-кундуз жигаргоҳимиз эзилиб, ҳамма хонумондан
барбод бўлиб юрамизу бир кўришга етиша олмаган
орзу-армонимизни бешта сўм олиб, сен жодугар Рус-
тамбекдек бир ифлосга тўғри қиласан! Пулни мендан
сўрамайсанми! Кавушингнинг нағалини олмосдан қи-
либ бермайманми? Олиб чиқинг бу икковини! Қонидан
чалпак қилиб ейин! Ҳордигим чиқсин.

Ялинишларига қарамасдан олиб чиқарлар.

Тўлахон (*интилиб*). Холажон, мени ташлаб кета- 30
сизми?

Нор (*Тўлахонни маҳкам тутиб*). Қичқирманг, дей-
ман. Ултиринг бу ерда, тасаддиқ!.. Қулинг ўргулсин.
(*Тўппончани ёнига қўйиб, дастурхонни оши билан ўраб
четга отиб, ўзи иягидан рўмолини ечиб, устки ёмон тў-
нини ҳам ташлаб, мўйлабларини силаб-сийпаб.*) Аканг
қоматингдан айлансин. Мени сиз мол ўғриси, деб ўй-

ламанг! (Тўлаҳонда ярим хавф, ярим хушёрлик.) Мен жамол ўғриси. Сизни бир қўлга тушириш учун йиллаб, ойлаб ер қучиб, қон йиғлаган қулман.

Тўлаҳон (уялиш, ярим қўрқишдан бутунга айланиш). Нимага бўлмаса, ўлдираман, дейсиз? (Йиғлар.)

Нор. Жоним тасаддуқ, товуш қилманг, дейман, фойдаси йўқ.

Тўлаҳон (қаттиқ қўрқишда). Оҳ, мен нима қилдим!..

10 Нор (Тўлаҳоннинг тортинишига қўймай). Сиз энди у оҳ урган кишингизни кўролмайсиз. (Тўлаҳон чўчир.) Фақат мен билан бўласиз.

Тўлаҳон. Тузук, бўлмасам, ахир, сиз отамга киши юборинг бўлмасам!

Нор. Лаббай! Кўп йиллар алдандим, энди алданмасман. Сиз бугун уйингизга қайтиб кирмайдиган бўлиб чиқмадингизми?

Тўлаҳон. Қайдан биласиз?

20 Нор. Сиз мендан беҳабарсиз. Мен сизнинг юрагингизда бўлган ҳар нарсадан хабарим бор.

Тўлаҳон. Мен Рустамбекни деб чиқдим.

Нор. Мен сизни деб куйдим, кул бўлдим. «Югурганникимас, буюрганники», дейдилар. Менинг ишқим Рустамбекнинг ишқидан илгари экан.

Тўлаҳон (Норбойваччага қараб). Бўлмаса, бугун бизга жавоб беринг. Эрта бир гап бўлар.

Нор. Бир нафасга тоқатим йўқ. (Тўлаҳонни ўпар, Тўлаҳон тортинур.)

30 Тўлаҳон. Вой-ей, бу қандай гап! (Йиғлаб.) Мен қандай балога қолдим!..

Тўсуқ тушар.

ТУРТИНЧИ ТҮСУҚДА ҚАТНАШУВЧИЛАР:

- Холисхон — ёши 19 да, иккинчи тўсуқда кўринган Тўлахон-дир*.
- Ойхола — 65 ёшда, ғоят хунук, озғин бир кампир бўлиб, Едгорнинг хужра оқсочидир.
- Тоживой — 28 ёшда, гавдали, ўрта бўй, қизил юз, хушсоқоллик бир йигит бўлиб, Рустамбек томонидан келган хабарчи.
- Едгор — 35 ёшда, узун бўй, қотма, чуқур кўз, олчоқ сўз, қирра бурунли, қаттиққўл, қорача бет, чўққи соқол бир йигит бўлиб, фоҳишафурушлик билан кун кўрувчи. Тўлахонни Мирзараим қорадан сотиб олган кишидир.
- Турсун — 21 ёшда, ўрта бўй, чапанбашара бир йигит бўлиб, Едгорнинг самоварчи ҳам ошпаз исмида юрган бесоқолидир.
- Мамат — 53 ёшда, паст бўй, қора юз, оқ соқол.

* Тўлахон Мастура, Мирзараим қора, Норбойваччалардан Едгорга сотилганда, Холисхон от қўюладир (Автор изоҳи).

ТУРТИНЧИ ТУСУҚ

Саҳна кўриниши: Исловотхона ҳужраси бўлиб, тоза анжом ва асбоблар билан безалган бўлади. Ўнг томондан қазноққа эшик, қаршидан боғчага дераза кўринур. Қазноқнинг ўнг томони саҳн эшиги, қаршидан боғча томонга дарча кўринур, **Холисхон** (Тўлахон) ёлғизгина ойна олиб, ўзига пардоз қилиб ўтирган чоқда тўсуқ очилур.

- Холисхон** (*хўрсинишлик, оҳ билан*). Оҳ, буви-жон, сизлар билан ўйнаб-кулиб ўтирган чоғларимни шундай соғиндимки, ўйлайманки, куя-куя жигарларим куюнди бўлгандир. (*Йиғлаб.*) Қошки, гуноҳларимни кечиришларингизни ишонган бир кишим айтса эди. (*Йиғлар.*) Бу ифлос ғурбатхонага рози бўлмай, нима қилайки, худойимнинг раҳмати ота, она, қавму қариндош, элу юрт, севгим тушган, бўйим тушмаган Рустамбегимдан, ҳамманинг даргоҳидан ранда бўлдим. Балки ўла-ўлгунчаликка ҳам, сизлар тугул, юртимнинг қора бир қисм тупроғини ҳам насиб қилмас. Қилдим, қилдим, ҳаммасини нодонлигимдан ўзим қилдим. Лекин сизлар **20** ҳам сабаб бўлмай қолмадинглар... (*Йиғлар.*) Оҳ, дарвозам остонасини бир кўрсам, армоним йўқ эди. (*Бир оз йиғидан кейин ўзини юпатиб.*) Хайр, нима бўлдим, кўрдим... Рустамбекдан бир хабар келсин-чи, унга қараб бир чора кўрарман, ахир.

Ойхола кирар.

Ойхола. Бир тошкентлик ошнангиз келди.

Холисхон. Ким экан?

- Ойхола.** Билмадим. Қийимлари тузуккина, қишлоқ бойваччасига ўхшайди. Уйқудан турганмикинлар, **30** бир қаранг-чи, тошкентлик ошнангиз экан, десангиз билади, деди.

Холисхон. Мен ўзим бир қарай-чи. (*Чиқиб келиб.*) Йўқ, бу одамни мен ҳеч кўрганим йўқ. Қайдин ошнаман, деди? (*Ойхола қазноқда.*) Майли, кираверсин, бунда бир гап бор. Эҳтимол, Кўқондан, жоним Рустамбекнинг олдидан келгандир. Менинг хатим теккандир-да.

Тожибой кирар.

Тожибой. Ассалому алайкум.

Холисхон. Ваалайкум ассалом. *(Кўришгандан сўнг жой кўрсатар. Ойхола қазноқда мўралар.)* Қани ўтирсинлар, яхши йигит!

Тожибой. Саломат бормисиз?

Холисхон. Худога шукур, ўзингиздан сўрасак?

Тожибой. Биз ҳам энди бундан баққа саломат бўладиганга ўхшаймиз.

Холисхон. Мен чой чақирай. Ундан кейин хотир- 10
жам гаплашайлик. *(Турар, қазноқ эшигидан Ойхола секин чиқар.)* Турсун, ҳо Турсун! Худди ўзим айтган Қўқондан келган. Қаердаям кўрганим бор. Мени бундаги аҳволимни эшитиб, Тошкент кийимлари кийиб келган-да. Рустамбекнинг олдидан бирор хушxabар олиб келганга ўхшайди.

Тожибой. Эсизгина қиз-а! Шундай нобоп жой- 20
ларга насиба тушган. Тагинам, дейман, Рустамбек ўлмай юраркан-да! Худо дегинки, эсон-омон бу малъунларнинг бирор фалокатига учрамай, муддаони гапла-
шиб, муддаога чуқур қазиб қолайлик.

Турсун *(кўринар)*. Чойми?

Холисхон. Аччиқ чой, янги чилим, дарров бир сиқим ош қиласан, тузукми? Ойхолани чақириб қўй!

Турсун. Хўп. *(Кетар.)*

Холисхон *(кириб, ўтириб, патнус қўйиб)*. Ўзим ҳам янги уйқудан туриб, чой ичганим йўқ эди. Яхши келдингиз. Ёлғиз чой ичишдек хунук нарса йўқ. *(Ўтириб. нон синдирар.)*

Тожибой. Сизнинг кўнглингиздек одамнинг то- 30
нчилиши қийин-да. Бўлмаса-ку, бирга чой ичиш учун ўлиб юрганлар озми?

Холисхон *(кулиб, таклиф қилиб)*. Қани олинг, ҳа, айтганингиз ҳам тўғри. Лекин, агар-чи, мен банди, сотилган чўри қатори одам бўлсам ҳам хоҳлаган, хоҳламагани барибир ёнимга келтирмасликка кучим етади. Отим ҳалигидақа... бўлса ҳам ўзим бир рўпочдан ортиқман.

Ойхола кирар. Турсун чилим олиб кирар, чектирар.

Энди чой олиб келсанг бўлади. Холам ўзимизнинг чилимни тозалаб қўйсин.

Тожибой. Менинг учун бўлса, менинг чилим чекишим биринчи.

Холисахон. Бўлмаса қўя қол, папирос чекарман.

Турсун чиқади.

Тожибой. Тўхтанг, ука: *(Пул бермоқчи бўлар.)*

10 Холисахон. Қўйинг, хафа бўламан. Бу ўзимнинг укам, айб бўлади. *(Турсунга.)* Тез бўл! *(Чойни қуйиб.)* Хола, бохабар бўлинг. Энди жиндак кўнгил очилиб, чой ичай. Пайтава саллалардан ўлиб бўлдим. *(Кулиш.)* Ухлаб ётибди, денг! Меҳмон билан бир оз гаплашай.

Ойхола. Хўп, болам. *(Шубҳали қараб.)* Бўлмаса, эшикни ёпиб қўяйми?

Холисахон. Яхши бўлади. Чойниям ўзингиз олиб келинг. Ҳай, тезроқ бўлсин!

Ойхола. Хўп. *(Чиқар.)*

20 Шу минутда Холисахон туриб, ўрта эшикни ҳам беркитар, лекин дераза мутлақо эсидан чиқиб қолар. Ойхоланинг ярим юзи деразадан кўриниб турар.

Холисахон. Қани энди. Бугундек хилват ҳам бўлган эмас. Ҳар доим қўриқчи билан атрофим тўла эди. Қани, сўрашганинг айби йўқ, кўзимга ўтдек кўринасиз, қайси гулшанинг гулисиз?

Тожибой. Айтганингиз ҳам тўғри. Аммо, ўзим ҳам бугунги фурсатни ўн беш кундан бери пойлаб-пойлаб, энди тўғри келтирдим.

Холисахон. Ростми?

30 Тожибой. Худо ҳақи.

Холисахон. Айб бизда эмас. Фалакнинг гардиши экан. Кечирасиз-да. Қайдан келдингиз?

Тожибой. Албатта, Қўқондан келдим.

Холисахон *(кўз ёшлаб)*. Айтмадимми! Бир кўрган кишим эсимда туради.

Тожибой. Мен ўзингизни таниб турсам ҳам, инмингиздан шубҳада қолдим, чунки ёш чоғимда бир кўрган қизимни сизга ўхшатаман, лекин ҳали таниб битганим йўқ. Сиз ким бўласиз?

Холисхон. Бу ерда юрганларнинг ҳеч бирига ишониб бўлмайди. Гумондор бўлишмасин. Мен кимлигимни (*дугторни олиб*) шу ғурбат дардкашим бўлган бир сиқим ёғочнинг тили билан сўзлагайман. Шояд менинг аввал кўриб юрган дарди-ҳасратларим билан ҳам танишарсиз, ҳам улар гумондан чиқсин. Бўлмаса, бир 10 ҳодисалар рўй бериб қолади. (*Дугторни созлар.*)

Тожибой. Қошки! Албатта, бу ердаги азиятларни тағин сиз кўпроқ биласиз.

Холисхон (*ўрта товуш билан ашула айтар*).

Азиз дўстлар, нетай, бахти қаро бўлганга
йиғлайман,
Азизимдан тирик, ўлмай жудо бўлганга йиғлайман.

Кўр айлаб доғ фарзанд бирла Еқубни Қанъонда
Юсуфдек беш қаро пулга баҳо бўлганга йиғлайман.

Ҳақиқат, ишқ ўти ортиқ экан дўзах ўтиданким,
Куйиб бағрим, кулим кўкларга соврилганга 20
йиғлайман.

Вафосиз ёр деб тушдим бу дарди бедаволарга,
Куйиб бағрим, кулим кўкларга соврилганга
йиғлайман.

Кима изҳор этай дарду ғамим, бир ғамгузорим йўқ,
Умр суйгонима етмай, хазон бўлганга йиғлайман...

Худойим солмасун мандек бўлакларга бу ғурбатни
Бу ҳижронда бошим охир пано бўлганга йиғлайман.

(*Сачраб дугторни қўйиб.*) Вой, ўлай!

Тожибой. Ҳа, нима бўлди?

Холисхон. Мен янги ўзим Ойхолога келган кишига ухлаяпти дегин, дедим-ку, тағин ашула қилиб 30

ўтирганим қизиқ. Сизни кўриб, хурсандлигимдан нима қилганимни билмайман. Мана шу кулфатлар бизнинг сотқин отимизни Холисхон қилиб қўйган.

Т о ж и б о й (*кулимсираб*). Мен ҳам сизни шу қадар очилиб, гулдай сочилиб ўлтирганингизга қизиқиб, айтадиган гапимни эсимдан чиқарибман.

10 Х о л и с х о н. Бундан анча йил илгари бувим гапирса, юзига қараб туrolмас эдим. Муҳаббат билан ғурбат бир тутса, ўлимдан бошқа ҳар куйга киши тушмай илож йўқ экан. Ўзингизники ўлдиришни ҳам иложи бўлмагандан кейин нима билан юпатиш одамга одат бўлиб, худ-бехуд нима қилганингни билмай қолар экансан. Менинг ҳозирги аҳволимни кўрган киши ҳар нарса деса, рост. Лекин у тарафини бир яратган билан ўзим биламан.

Т о ж и б о й. Тағинам бундай кўргуликларни хотинлар кўтаради. Эркак киши бундай гапларнинг бир кунлигига ҳам бардош қилолмайди.

20 Х о л и с х о н. Келинг, энди ўзимга келдим. Хўш, Кўқондан қачон келдингиз? Менинг оҳу ноламдан нималар топдингиз? Мени қайда кўрган эдингиз? Мана шуларга жавоб беринг. Ўз ғурбатимиздан сўзлашайлик. Токим ҳарна дам ғанимат. (*Чой берар.*)

30 Т о ж и б о й. Хўш, энди бўлмасам, узун сўзларнинг қисқасини гаплашайлик. Мен бугун ўн икки кундан баққа шу Самарқандда ғурбат чекаман, вақт пойлайман. Икки марта келиб, анави кўшнингизникида чой ичиб, сиздан сўрашдим, кўзим тушиб, мана шу (*кўрсатиб*) лабингиздаги холингиздан танидим. Сиз ўша Юсуфжоннинг синглиси, Рустамбекни мажнун қилган Тўлаҳонсиз!

Х о л и с х о н (*Рустамбекни эшитиш билан бошини хонтахтага кўяр*). Оҳ, Рустамбек! (*Йиғлар.*)

Т о ж и б о й (*бошини кўтариб*). Ҳозир йиғининг вақтмас. Кулки вақти, чунки бу кун-эрта nasib бўлса, икковингиз ҳам кўришарсиз. Бошингизни кўтаринг. Тезроқ чорамизни ҳозирлайлик.

40 Х о л и с х о н (*кўз ёшларини артиб*). Менинг хатим тегиптими?

Т о ж и б о й. Хатингиз тегмаса, биз сизни қандай билардик бу ерда эканлигингизни?!

Х о л и с х о н. Ҳай, ҳали ҳеч ким билмайдими?

Т о ж и б о й. Ҳеч ким билмайди. «Тўлахон йўқ бўлиб қопти, йўқ бўлиб қопти»дан бошқа доврўқ йўқ. Акангиз бир-икки марта бир ой, ярим ой йўқ бўлиб, мазмунан, ахтарди шекилли, тополмай келди. Дарё-парёга ташлагандир, фалондир билан гапам тамом бўлди.

Х о л и с х о н. Уй ичларимиз қалай, бариси тирикми? 10

Т о ж и б о й. Ҳаммаси тирик, лекин отангизнинг, сизга куёв бўлмишнинг отаси синиб, унинг касофатига сизларнинг уйлариңиз печать бўлиб, кўп қийинликлар тортишди. (*Тўлада кўз ёши.*) Ҳозир бир оз тузук.

Х о л и с х о н. Рустамбек нима бўлди экан? Унга акам кулфат бермадими?

Т о ж и б о й. Ўлдиришига озгина қолувди. Ўша сиз йўқ бўлган кундаёқ бориб ўлдирмоқчи бўлган экан. Бироқ Рустамбекниям ўша куни сиз юборган хатингиз қўлида экан. Кўрсатиши билан жим қолган. 20

Х о л и с х о н. Нима хат экан?

Т о ж и б о й. Хатни-ку менга ўқиб бергани йўқ, шундай мазмунини айтди: Сиз: «Мен ҳам Сизни ва ҳам ота, онамнинг бевафолигидан ўтган жабр-ситамларга чидолмай, тошкентлик бир йигит билан Мовур деган шаҳарнинг фоҳишахонасига кетдим. Мени энди бу дунёда на ота, онам ва на Сиз кўролмайсиз. Охиратда кўришармиз. Мен Сизга жоним билан қочиб ҳам борар эдим. Акам икковингни ҳам ўлдираман, деб қасам ичгани учун бошқа билан қочишни ихтиёр қилдим. Мендан умид узиб, насибангиз қўшган билан умр қилиб, мени ахтариш билан овора бўлманг»,— деб ёзган экансиз. 30

Х о л и с х о н (*ёқа тугиб*). Вой, вой... Ё, пирим! Оббо дажжоллар-ей! Шундай йўллар билан булар фоҳиша кўпайтирар экан-да! Ундан кейин?

Т о ж и б о й. Ундан кейин хатни кўриб ҳайрон бўлган Рустамбек айтган: «Мен ҳозир сени ота, онанг билан қўшиб ўлдиришим керак эди, чунки мен ҳозир

Ўлик ҳисобида қолдим. Мен синглингни олиб қочсам, ўзим бунда нима қиламан. Дуруст, сен бир кун-ярим кун қара, агар бир хабари чиқса чиқар. Улиш-ўлдириш жавобгар бўлиш турибди-ку!» дегандан кейин акангиз қайтиб кетган. Рустамбек сизнинг тўғрингизда ҳар сўз бўлса, менга сўзларди, лекин бу кунгача жим юриб, охири сиздан борган хатни кўрсатиб, ундан сўнг шу гапларни сўзлади. Ҳа, ундан кейин акангиз уйга борса, боғдан сизни ахтаришиб юриб, бир хат топишиб олган экан. У хат ҳам худди, шу хатга ўхшаш экан. Шунчалик унда ёзилганки, Рустамбекка ҳеч даъволари бўлмасин, мен у билан ҳеч кўришмасдан, бошқа киши билан кетдим, дейилган.

Холисхон. Ё, обло! Тавба!! Буниси ҳаммадан қизиқ. Оббо, жодугар кампир-ей!! Ишқилиб, соғ-саломат борай-да.

Тожибой. Мана бу хатни олишгандан кейин ноиллож, номус куч, фоҳиша бўлганлигингизни билдиришдан ўлимни ортиқроқ кўриб, секин кечаси отангиз билан акангиз Рустамбекникига келишиб, оёғига йиқилиб, зор, тавбалар қилишганки, бу гапни шуҳрат топдирмайлик. Ҳар не бўлди — худонинг иродаси. Ўлдига ёки йўқ бўлдига чиқариб қўя қолайлик, дейишган. Шунинг билан аҳд қилишиб қўя қолишган. Рустамбек билан мен то Бокугача ахтариб келдик. Бу тарафи Тошкентдан тортиб, ҳеч жой қолмади. Энди хотиржам умид узиб, Рустамбек бўлса жинни бўлишга ёки ўзини ўлдиришга ҳафта — ярим қолди деганда лоп этиб, хатингиз борди-қолди. Мана, биздан сўрасангиз, гапнинг жуда ҳам калтаси шу.

Холисхон. Акам, отамларга Рустамбек хатни кўрсатдимми?

Тожибой. Йўқ, ўзингиз ҳам ёзган экансиз. У ҳам кўрсатишни маъқул кўргани йўқ. Қачон сиз саломат борасиз, ундан кейин бир гап бўлар.

Холисхон. А-ҳа, шунча шайтонликлар орада бўлган эканки, мен бундай сарсон бўлган эканман! Ҳай, бўлди, бўлди. Эндигисини нима қиламиз?

Тожибой. Нима қилардик. Бир куни ваъда қи-

ласиз, ана шу кун бир эпчиллик билан ўзингизни менга етказсангиз бўлди. Аммо, бу хавф, бундай ёмон одамлар орасидан олиб чиқиш жудаям қийин. Яна бири шуки, ҳукуматга арз-дод қилсак, сизнинг қайда эканлигингиз бутун оламга машҳур бўлади. Мана шунчалиги бор.

Холисхон. Гўрдами, мен ҳам ўша ерини ўйлаб тақдирга тан бериб келмоқдаман! Тўғри гапингиз. Бўлмаса мен... (ўйлаб) шанба куни булар ҳаммаси Шоҳизиндага чиқмоқчи. Мен ўзимни касалга солиб қоламман. Албатта, ўшандай бўлса ҳам одам пойлатмай кетмайди. Кечқурун бирда-ярмини унга-бунга юбориб, намозшомда (кўрсатиб) мана шу ҳаётчанинг орқасида тор кўча бор, чиққанда, кўз солиб кўясиз. Мана шу пахсанинг орқасига келиб турсангиз, шу ерда топишармиз. Шу ердан бирга қочамиз. Лекин мен шу ердан қўрқаманки, орқамиздан из олмаса ёки йўлда икковимизни биров тутмаса...

Тожибой. Бу ерда гап бор-да: бунинг орқаси, олди — ҳаммасини мен ўн беш кундан баққа кўриб билиб чиқдим. Извош, от келтириб бўлмайдиган дала, сўқмоқ кўчалар бу. Бунга менинг ҳисобим шуки, шанба кун бирорта паранжи топиб ёпиниб келаман. Бу ерда бизга паранжи яхши иш берар.

Холисхон. Илойим, паранжи қурсин, мени шундай қора кунларга солди!

Тожибой. Майли, энди. Ишқилиб, ҳозир бизга иш берсин.

Холисхон. Албатта-ку-я.

Тожибой. Чунки иккита хотинни кўрган киши ҳеч вақт гап ташласа ҳам тутиб бир нарса қилолмайди. Шунинг учун то йўлга чиқиб олгунча, ундан кейин бошқа ҳисобини топамиз. Ундан сўнг биз тўғри Самарқанд станциясига ҳам чиқолмаймиз, чунки у ерни пойлайдилар, қўлга тушамиз. Мана шу кўча билан ярим соатда даштга чиқамиз. Ундан кейин шунча машаққатларнинг устига бир кечалик бир машаққатни ҳам устингизга оласиз. Нимага десангиз, шу юрганимизча олти соат илк саҳаргача юрсак, икки тошни оламиз. Бун-

дан икки тошга яқин пастда бир станция бор. Мана шу ерда бир қўқонлик новвойимиз бор, шунинг уйига етиб олсак, марра бизники. Мен келаётганда тушиб, ҳамма гапни гапириб, унга тушунтириб келдим. Ушал ердан эртага кечасидаги поездда бошқа паранжи билан сизни бирор одам қўшиб, бошқа вагонда ўлтириб бормасак, булар бизни ҳар қандай қилиб қўлга туширади. Нима дедингиз?

10 **Холисахон.** Бу машаққатми?! Шу ердан саломат кутулсам, Қўқоннинг ўзигача пиёда борарман.

Тожибой. Бўлди, гап шу бўлмаса. (*Қўйнидан шойи рўмолчани олиб.*) Рустамбек хатингизга жавоб ёзиб берди. Ишониш учун мана шу, ҳайитда ўзингиз юборган рўмолча экан, шуни берди. Аммо бу жой хавфлик учун хатни тушган жойимга қолдириб келдимки, мабодо қўлга тушмасин деб. (*Рўмолчани берар.*)

20 **Холисахон.** Ҳа, Рустамбек ҳар ишда эҳтиёткор-у (*рўмолчани олиб, ҳар ёнини қараб, таниб*), бир кампир дажжолга қолганда алданиб, мени шунча мусибатларга қўйди. Мендан сизга ёдгор, буни сиз учидан тутиб туринг, қолганига биз қарздор.

Тожибой (*рўмолчани олиб, қўйнига солиб, қуллиқ қилиб*). Сизни шу ердан соғ-саломат олиб борсам, катта давлат менга.

Холисахон. Гап шу, бўлмаса.

Тожибой. Гап шу. Мен бугундан бошлаб ҳозирман. Бугун мен станцияга чиқиб, тайин қилганига қараб, «Биз шанба кун чиқдик. Тўлаҳонни соғ-саломат олиб қочдим», деб хат юбораман, чунки ўзи кўп зорланган эди. Лекин ҳеч нарса олмайсиз.

30 **Холисахон.** Хўп, бўлмаса. Бошимга ураманми бу наҳс-касофатларни?! Ўзимнинг исирға, болдоқ, беш-ўн танга пулим бор, шуни оламан холос. (*Эшик тиқиллар. Шошилинч билан.*) Гап ну, шанба кун. Агар бир фалокат мавруд бўлса, нима қиламиз?

Тожибой. Ўзим яна хабарлашаман.

Холисахон. Бўпти. Қим у?

Кампир кетар.

Турсун. Мен.
Холисхон. Қиравер.

Турсун кирар.

Ҳа, ош бўлдимми?

Турсун. Совиб қолай, деди.

Холисхон. Сузавер. Хола қани?

Турсун. Караматой билан янги кўрдим, мана шу ерда.

Холисхон. Айтгин, бу ерни йиғиштирсин.

Турсун. Хўп. *(Чиқар.)*

Холисхон. Қани бўлмаса, чиқайлик. Менинг касофатимга бу фалокатхонанинг ошини ҳам татийсиз-да.

Тожибой. Икковингиз учун жон беришгача ҳозирман.

Холисхон *(чиқа туриб)*. Қуллуқ! *(Чиқарлар.)*

Ойхола *(кириб, шошилинч, суратда у-буни саранжомлаб туриб)*. Пок бўлмаса-чи, Едгоржоннинг шўри қурувди. Хайрият, унинг бахтига, деразанинг очқлиги эсидан чиқиб қолгани. Узинг ҳам қип-қизил жинни, овсар экансан! Бўлмаса, бундай ҳоқоний давлатни қўйиб, қайга борасан! У йигит сенга вафо қиладими, йўқми?! Бу ерда ёш умрининг даврини сур. Қошки, мен дунё бир айланса-ю, сен бўлиб қолсам. *(Чўчиб.)* Эй, мен нима қилиб ивирсиб ўтирибман. Тезроқ олдини олиш керак. Едгоржонни топиб, хабар қилай. Тагин бу даргоҳдан ҳам қариганимда ранда бўлиб, кўчаларда итдек ўлигим қолмасин. *(Чиқай деганда Холисхон кирар.)*

Холисхон. Хола, дуторни олиб беринг! Ундан кейин чиқиб, Тўхта хола ни чақириб, Турсун билан ошни енглар. Эшикни беклаб қўйинг. Мен Роҳатойнинг олдида ўтираман. Юрагим жудаям сиқилиб кетяпти.

Ойхола. Ҳай, меҳмон қани?

Холисхон. Меҳмон озгина олди-да, ишим бор, деб кетди.

Ойхола *(дуторни олиб бериб)*. Тузук.

Холисхон чиқар.

Ҳа, жувон ўлгур! Қўқон сени бесаранжом қилгандир?

Ёдгорнинг эҳтиёт қилганича бор экан. (*Чиқар.*)

Бир оздан сўнг Ёдгор, Мамат кирарлар. Ошиқинч ярим товуш билан.

Ё д г о р. Ана холос, нима қиламиз? Мамат, сенинг айтганинг тўғри келди-ку! Энди ҳар нима десанг киприк қайтарган хотин! Яхши бир маслаҳат бер!

10 М а м а т. Сен кўп гапириб, оз иш қиласан. Шунинг учун ҳар кимдан маслаҳат сўрайсан-у ўз аҳмоқлигинга юрасан. Мен сенга бошда айтдим, шу зўр билан бўлган ғалванинг савдосига қизиқма, кафангадо бўласан!.. Барибир, бу қиз алдов, зўрлик билан бу ҳолга тушган. Буни ёшлик чоғидан бузуқ тарбия қилиб келинса эди, унда ўз ихтиёри билан чиқар эди, сенга нон берар эди. Бу бори ўлимдан қўрқиб, ҳамма вақт пайт пойлаб туради. Агар бир қўлингдан чиқдими, охираат сангаям, сотгангаям, йўлдан ургангаям бир қадам бўлиб қолади...

20 Ё д г о р. Тўғри ҳамма гапинг. Биз ҳали бўз боламиз. Ҳаммасини у ёққа қўйиб тур, бир томонда ҳали бир ярим йилдан баққа ёғидан бир кап жizzesини ололганим йўқ-ку, эрта-индин Мирзараим қоранинг векселининг сроги битиб, (*қўйнидан қоғоз олиб кўрсатиб*) илгари кун мана бу савил хатни юборибдики, «Биринчи майдан қолдирсангиз, векселингиз протест бўлади». Худо уриб, агар қиливорса, қарзимнинг ўндан биригаям ярим улоқ бўлмайди. Қўй бошқа гапни! Энди, мана, шанба кун аниқ қочади... Бунинг чорасини гапир.

М а м а т. Сен яхши кўрасан, ҳеч нарса қилолмайсан.

30 Ё д г о р. Мол аччиғи, жон аччиғи олдида ишқ деганинг нима деганинг! Менинг кўзим юмиладиган бўлса ёки давлатим бўлмаса, бир кунга турармиди! Шунча пайравлик, қўрқитиш билан бўлмаган, энди бўлармиди! Мен сенга бир имоний сиримни айтайми?!

М а м а т. Қани?

Ё д г о р (*ярим товуш билан*). Шунинг бошини ейишгача бораман. Нима қиласан энди? Айтавур бўладиганини!

М а м а т. Ана холос! Энди келдинг яхши маслаҳатга. Ақлинг бугундан кирибди. Аниқми шу?

Ё д г о р. Биллоҳу азим, бўлмаса ўзимни ўлдираман. Номусни бой беришга тоби-тоқатим йўқ.

М а м а т. Мен тўғриси айтсам, энди буни ўлдиришдан бошқа чора йўқ. Масалан, ҳамма гапни ўзинг айтдинг. Дарвоқе, бу қочса, бир томондан, векселинг протест; бир томондан, Мирзараимдан тортиб ҳамманг турмага жўнайсан. Бу қиз, албатта, шуни қилмай қўймас.

10

Ё д г о р. Турган гап.

М а м а т. Ҳа, балли! Шу пайт жуда яхши бўлибди. Чунки бунда уни ўлдириш сенга жуда оғир тушар эди. Ҳозир улар қочишнинг йўлига тушган бўлса, майли жим тур. Улар бир кун қочсинлар, йўлда икковларининг ҳам ишларини бажара олсак, ҳамма қарз-қурзлардан ҳам енгиллайсан, ҳам турма-сурмасидан биратўла қутуласан, ҳам ўзингнинг жонинг тинчийди. Шундай қулай фурсат ҳеч бўлмайди. Нима дейсан?

Ё д г о р. Тўппа-тўғри!

20

М а м а т. Булар қандай қочмоқчи, билдингми? Кейин шунга қараб иш кўрайлик.

Ё д г о р. Ойхоланинг пухта гапи шуки, бу ўша келган қўқонлик билан шанба кунига ваъдалашган, чунки биз шанба кун Шоҳизиндага чиқмоқчи эдик. Мана шу кун шомда пайт қилиб, (*кўрсатиб*) мана шу ҳаётчанинг орқасига паранжи ёпиниб, у йигит келмоқчи бўлган.

М а м а т (*кулиб*). Паранжи ёпиниб? Нимага?

Ё д г о р. Икки паранжилик бўлса, биров билмайди, 30 деганда...

М а м а т (*кулиб*). Яхши маслаҳат топганлар. Ундан сўнг?

Ё д г о р. Ундан сўнг шом-хуфтон аралаш бу ердан чиқиб кетмоқчи. Ундан сўнг пиёда йўлдаги... станциясига кириб, бир новвой ошнасиникида ётиб, эрта оқшомги поездда жўнамоқчи. Мана шу!

М а м а т (*кулимсираб*). Жуда яхши! Қишини ажал тортса, ўлишига ўзи маслаҳат беради! Бу бизнинг учун

жудаям яхши иш бўлган. Нимага десанг, бир томондан, кечаси бўлиши билан, бир томон, дашт йўли бўлиши билан, бир томон, қочиб кетиши билан ўзларининг қўл-оёқларини боғлаб берадилар ҳам биз ва сени гумон ва шак-шубҳадан чиқарадилар. Буларга, қўй, тегма! Бундан эсон-омон чиқсинлар. У томони — менинг ишим.

Е д г о р. Шошма, ҳали у йигит Қўқонга «олиб чиқдим», деб хат юбормоқчи бўлиб кетган-ку!

10 М а м а т. Кимга, ота-онасигами?

Е д г о р. Бир вақт сенга айтувдим-ку, ўша хуштори юборган бу йигитни.

М а м а т. Эй, тагин яхши. Сен ҳам бир хат ёзасанки, «Йўлда бизнинг маслаҳатимиз бошқа бўлиб, бошқа юртга бирга умр қилиш учун аҳди-вафо боғлаб кетдик». Яна хотиржамроқ бўлиб, шубҳа қилувчининг устига тушади-қўяди. Ана, холос.

Е д г о р. Мана шуни ўйловдим. Бир хат ёзиб, бирор одам билан юборамиз-қўямиз-да, нима дединг? Яхши 20 бўлди қайта.

М а м а т. Балли, энди сен бир иш қил, кампир билмасин. Ҳарна бўлса ҳам бугун бу ерда, эрта бошқа ерда у. Шоҳизиндага ҳам бор. Холис бормаса майли. Бир-икки кишини пойлатиб қўй. У ўзи бир йўл топиб қочади. Сенга хабар берганда, оқшом бир илож қилиб, станция ёнидаги қир тагига бориб, у... жийдазор бор-ку...

Е д г о р. Ҳа, анови бузилган ҳовли ёнидагимми?

30 М а м а т. Ҳа, балли. Ана шу ерга етасан, чунки буларнинг гўрени мана шунда қазиб тураман. Булар ҳар ҳолда мана шу қисқа жойдан ўтмай иложи йўқ. Мана шу ерда ишини бажарармиз.

Е д г о р. Борди-ю бошқа йўлга солса, унда нима қиламиз?

М а м а т. Мўлжал қилганми ўша станцияни, бўлди. У тарафи билан ҳаргиз ишинг бўлмасин. Қоронғида адашмайдиган ким бор, йўл сўраш керакми? Ақчасини еган хизматини ҳам бажара билади.

Е д г о р. Хайр, у тарафини ўзинг биласан.

М а м а т. Сен иш қилки, буларнинг қочиши қулай бўлсин — бир, шу соат сенга хабар берсинлар — икки, шу соат старший, палиска, қоровулга киши юбориб, ўзингни тезда шу ерга етир, вассалом! У томони — менинг ишим.

Е д г о р. Энди гап шу-да!

М а м а т. Шу. Сен ўзингнинг гапинг бошқа бўлиб қолмаса, Холисоннинг қора холи гирибонингдан тут-маса. *(Кулар.)*

Е д г о р. Эй, арвойига лаънат холиниям-полиниям! 10 Жигаргоҳим эзилиб кетди-ку. Мени шундан беғалва халос қил, сотиб е! *(Енидан йигирма беш сўм ташлаб.)* Ол, мана буни чой пули қилиб тур.

М а м а т *(олиб)*. Менга қара, бугун чоршанба. Эрта кечдан мен ҳозирлик кўраман ҳам кўзга кўринмай тураман. Сен озгина пул топиб, эртага кеч ўша ерга бориб топширасан. Йўлни, аҳволни билиб қайтасан. Мен бўлсам, буларни бажаргандан кейин, бир шаҳар кетиб, бирор ойда қайтаман, чунки мendan биров гумон олмасин. Узинг биласанки, менинг яхши кўришим- 20 ни ҳамма билади. Дурустми? Ё бошқа яна хаёлинг борми?

Е д г о р. Қўй бошқа гапни энди. Эртага, дуруст, ҳамма пулингниёқ етказиб берсам, бўлдимми?! Пулдан қўрқма!

М а м а т. Мен худодан қўрқмадим, пулдан қўрқайинми?! Бермасанг ҳам бир нарса демайман.

Е д г о р. Мени шундан соғ-саломат беғалва қутқазсанг, топганим сеники.

М а м а т *(туриб)*. Бўлди бўлмаса, облоҳу акбар. 30 *(Чиқар.)*

Е д г о р *(ёлғиз, ҳайрат, ййдан кейин)*. Оҳ, Холисон! Сенинг ўлишингга сабаб менинг моли-жонимнинг кетиши эмас, шунча мулозиматлар билан ҳам кўнглингни арпача ўзимга қаратолмаганим. Менинг ҳам мол-жондан, ҳам сендан айрилиб ўтиришга тоқатим йўқ. Нима қилай, ундан кўра сени дунёдан йўқ қиламан. На унга, на менга! Икки томон ҳам хотиржам бўлсин! Тирик айрилиш ўлиб айрилишдан минг-минг

марта ёмонроқ. Эсизгина малика, ўз бошингнинг, охири, ўзинг кесилишига сабаб бўлдинг! Менга бўлса, икки дунё бир пул. (Чиқар.)

Т ўсуқ тушар.

БЕШИНЧИ ТУСУҚ*

...станциясининг яқини бўлиб, ўнг томонда баланд-пастлик (қирлик) дашт, сўл томонда бўйлаган дарахтзор, орқа томон — дала, қаршида узоқдан станциянинг, семафорнинг қизил чироқлари кўринар. Кечаси соат уч-тўртлар чамаси. Ҳаво туманлик, момагулдиракли, даҳшат бир кечадир. Мамат чуқурни қазиб бўлган, унинг ҳар томонини кўриб турганда, парда очилур. Ҳар замон момагулдирак ва чақмоқ бўлиб туради.

М а м а т (ўлчаб). Икки кишигамас, уч-тўртга ҳам бўлади. (Этакларини қоқиб.) Энди бўлди. (Қулоқ солиб.) Яқинлашиб ҳам қолгандир. «Кишини ажал тортса, кўзи кўр, қулоғи кар бўлади», деган гап тўғри. Бўлмаса, ўн йил Қўқонда ҳам бўлдим. Шу Тожибой мени ҳаммадан кўп кўрган. Бу кун ҳеч танимади. Бўлмаса, мендан гап сўраганда ҳам бу йўлга ҳеч бирда юрмас эди. Бу ҳам ажалнинг тортишидир. (Белга суялиб, хаёл суриб.) Бу хотинни ўлдириш менга ҳам фарз, ҳам вожиб. Аммо, шу йигитга юрагим бир оз қизганди. Нимагаки, бу бегуноҳ. Шунчалик икки ошиқ-маъшукни бир-бирига қўшадиган ҳолис киши ҳам бир хотинни ёмон кўчадан қутқазиб, дунё ва охиратини обод қилиш учун бел боғлаган бир қаҳрамон йигит. Хотин бўлса, бир султоннинг саройига ярашадиган покиза бир хотин. Озғунчилар касофати билан вақтинча шу кўргуликларга тушиб турган эди. Мана бугун қочди. Барибир, Қўқон борибми, истагани билан топишадими, на мен ва на Ёдгор изини ҳам кўролмасмиз. Ёдгор-ку, Ёдгор, аммо мен бу гурбатда бу қадар ишқнинг алами билан ҳаргиз чидолмасман. Агар менинг ўзим билан бўлишига шу кунгача сўзларим таъсир қилиб, бирга қочса, бирга туришга ваъда берса эди, бу куннинг ҳам иложини ўзим қилар эдим. Лекин унинг сўзлари, ёнига ёндаштирмасликлари ахир ўзимнинг қўлимда ўлишига сабаб қилди. (Ёнидан яримгани олиб туриб.) Ёки бир ҳисоб қилиб кўраймикин? (Шишанинг бошини учи-

* Бу тўсуқда қатнашувчилар ўтган тўсуқларда кўрсатилган кишилардир.

риб ичиб.) Ҳарна бўлса, йигитни қутқазиб керак эди. (Шушани чуқурга ташлаб, ғоят мастлик билан.) Эй, Мамат, сенга нима бўлди?! Ақлингни тўпла, ўз юртингда элу уруғ, ёру жўраларинг нима қилди?.. Шунча давлат, майшат билан Ёдгорни пашшача кўзига илмаган бир хотин сендек соқолига (ушлаб) қор ёққан бир нотавоннинг этагини тутсин-да, сенга вафолик хотин бўлсин эмиш. Бундай қуруқ хаёллардан сенга шу Ёдгор берган ҳарна беш-ўн тангаси яхши: бундай мушкул ишқдан кўнгилаарнинг совугани ҳарна ғанимат. Гуноҳнинг бири, ўн бири, барибир, гуноҳ. Иш қил, бундан сўнг ғурбат турмаларида ўлиб кетма! Юртингда аҳли давлат ва мансабдорларнинг қилган кирдикорларига сен ҳар қадамга бир одам қонини ичсанг оздир. Энди бу дунёда ҳам қолган беш-ўн кунлигини азаю-заҳматга солма. Эй кимлар? (Белни яшириб.) Четроқ туррай, келдилар шекиллик. (Четга ўтар. Чақмоқ, момагулдирак.)

10 Ёдгор (оқирин келиб, ҳар ённи қараб). Мамат! Мамат (келиб). Ҳа, Ёдгор! Нима гап?

Ёдгор (кўрсатиб). Улар ҳув... йўлдаги бузуқ уй олдида дам олиб қолди. Мен сени билайин, деб келдим. Ҳартовур адашмайгина келишмоқда. Мен жудаям кўрқдимки, мабодо адашиб кетса, қандай қиларкинмиз? Яхши тайинлаган экансан.

Мамат. Улар ҳеч адашмайдилар. Йўлда бегона кишилар учраб бир иш бўлмаса, худди бундан келадилар. Биздан бошқа кўчада киши бўлмайди.

30 Ёдгор. Момагулдирагинг майли, чақмоғинг ёмон бўлди.

Мамат. Нимага?

Ёдгор. Айтгандек, мумкин қадар вақтни кечиктириш учун орқаларидан шарпа берай, десам чақмоқда жўриниб қоламанми, деб дарахт қучоқлайвериб ўлдим. (Ярим кулиш.) Қани, қазиб қўйдингми? (Кўриб.) Ҳа...

Мамат. Бўлмасам-чи! Тез бўл! Бўлмаса, вақт ҳам тонгга яқин.

Ёдгор. Янги кўмилган изга эртага ўткинчиларнинг кўзи тушиб сезмайдими?

М а м а т. Ажаб бир маҳлуқсан! Йўл топган, ҳисобини топмайдими?! (*Кўрсатиб.*) Бу нима? Қўмгандан кейин мана шу тош майдалар билан шу янтоқларни сочиб ташладинг, бўлди! Худо тонггача бир ёмғирни берса, бўлди! Шу ердан ўтадиганлар аммаси билан хола сини зўрга танийди-ю, ер билан гўрни фарқ қиладими?! Ҳолбуки, бизнинг ишимиздан худодан бошқа хабардор киши йўқ.

Ё д г о р. Худо шарманда қиламан, деса жуда осон-да!

10

М а м а т. Худога ҳақорат келтирма-эй, аблаҳ! Худо кимни шарманда қилибди?! Агар худонинг шарманда қилиши аниқ бўлса, гуноҳнинг арпадагини ким қиларди? Агар айниб қолган бўлсанг, баҳона ахтарма-ю, мен кета қолай. (*Жўнар.*)

Ё д г о р (*тутиб*). Ҳар ишда эҳтиёт керакми?!

М а м а т. Керак... Ҳозир эҳтиёт вақти эмас. Менга топширдинг — бўлди! Мен эҳтиётсиз нима иш қилдим? Эҳтиётим бўлмаса, ҳали 20 та Мамат дунёдан йўқолган бўларди.

20

Ё д г о р (*яримта олиб бериб*). Мана, оға! Гўшт-молингни олиб келдим.

М а м а т. Янги бирни урдим. Хайр, буни ҳам бажарганимга урай. (*Олиб, оғзини учуриб, иккиси ичарлар.*)

Ё д г о р. Энди ҳозир мен нима қилай?

М а м а т. Сенми? Сен (*кўрсатиб*) у... ундоғроқ бориб тур. Мен бунда турайин, албатта, иккови бунда келгандан сўнг тўхтарлар, чунки из йўқотадиган жой бу. Агар иккиси ҳам тўхтаб ёки тўхтамай жўнар бўлсалар, ўзим бажарурман. Йўқ, менинг гумоним шуки, бу семафорни кўргандан сўнг, албатта, у йигит уни бунда қўйиб, ўзи станцияга хабар олгани борур. У вақтда у бориб қайтгунча бунисини, келган сўнг унисини бажараман. Аммо, у йигит станция томон кетса, сен бирга бор, чунки станцияда яна бирорта кутганлари бўлмасин, агар бўлса, одам билан қайтсалар, тезлик билан менга хабар қил. Буни бажариб қочармиз ёки бошқа бирор чора кўрармиз.

30

Ё д г о р. Хўп. Гапинг тўғри. (*Кетар.*)

- М а м а т (*ўзига*). Ҳой, Мамат, ҳозир ҳамма иш сенинг қўлингдadir. Сен бир иш қил, шу қизни йўлга солиб кўр. Агар сенга ён берса, қутқазиб йўлини қил. Ўлдиришининг ҳар вақт уддасидан чиқарсан. Бўлмаса, ана ундан сўнг ўлдир. Пушаймон бўлма. (*Ўйлаб.*) Ҳа, балли! Одам билан ер тўймас. Ўлимдан тириклик ҳар кимга ширин. Шояд, инсофга келса. (*Ўйлаб.*) Едгорнинг ҳисоби осон. Уни бирор жойга яширасан, бир чуқурга ярим тупроқ солиб, кўмдим, дейсан. Ярмага йигитни кўмасан. (*Узоқ фикр.*) Агар ажали етмаган бўлса... (*Қараб.*) Келди булар.

Холисхон ва Тожибой кўринур.

Холисхон. Худо ҳақи, жудаям оёғим бўлмай қолди. (*Ўтирар.*) Етай дедикми?

Тожибой. Етдик, мана станциянинг чироғи.

Холисхон. Қани? (*Қараб, кўриб.*) Вой, худога шукур-ей, уҳ...

Тожибой. Энди ҳар нарсанинг шундай заҳмати бўлмай, роҳатиям бўлмайди-да, дўстим!

- 20 Холисхон. Саломат қутулганимизга минг тош юрсак ҳам арзийди-я. Энди юриб ўрганмагангами ёки қўрққангами, аллақандай бўлиб кетдим. Мана буни кўриб, ҳаммаси эсимдан чиқиб, минг қувват тагин ғайратландим. Энди нима қиламиз?

- Тожибой. Энди сиз жиндак дам олиб турасиз. Мен бориб секин поезддан хабар оламан ҳам станцияда бир қўқонлик новвойимиз бор, шунга ман кеча келиб тайинлаган эдим. Мен шуни кига бориб келаман. Сизни бугун ҳам шунда қолдираман. Эртага поездда
- 30 у сизни бир одам билан юборади. Мен бошқа бормасам, йўлда мени ушласалар ҳам сиз қўлга тушмайсиз. Бу иш нозик. (*Момагулдирар.*)

Холисхон. Вой, худо-ей, бугунги шод кун бошқа кун бўлса бўлмасмиди!

Тожибой. Бу бизнинг бахтимиз бўлди. (*Ўтирар.*)

Холисхон. Нимага?

Тожибой. Кўчада биздан бошқа одам йўқ. Чақмоқ билан йўл кўриб келяпмиз.

Холисахон (*ярим кулги*). Айтганингиздек, дарров келасиз-да! Мен мундақа жойда жудаям қўрқаман.

Тожибой. Бўлмаса, мен дарров бориб келай. Бу йўл узасида! Ҳозир вақт бир нарса бўлиб қолди. Мабодо ўтса, бундан бирорта ўткинчи ўтади, чунки бу сўқмоқ йўл. Одам шарпаси келса, секин мана шу дарахтларнинг орқасига паналаб турсангиз, ўтиб кетади. Мен хотиржамман, чунки мен кундузи кўриб кетдим. Ҳеч ким бу ердан юрмайди, ҳисоб. Тузукми?

Холисахон. Ишқилиб, тезроқ келинг-да.

Тожибой. Хўп. (*Кетар. Булбул товуши.*)

Холисахон (*эриб*). Вой-ей, бас қил-ей, юрагимни эздинг! Ўзимнинг эзилганим етмасмиди! (*Булбул товуши тўхтар. Чақмоқ, момагулдирак. Холисахон чўчир.*) Вой-ей, худо-ей, қандай кунларга қолдим. (*Булбул сайрар.*) Майли, сайраб тур! Юрагимга қувват бераркансан. (*Жимжитлик.*) Қутулишга қутулдим, охири бахайр бўлсин! (*Момагулдирак, зўр чақмоқ бўлиб, кўзи қазилган жойга тушар. Ғоят чўчиб, сакраб.*) Вой, худо, бу нимаси, бу гўристонми? Ё менга ҳозирланган гўрми? Йўқ, мени ажал тортгандир. Битта рўмолча билан алданиб, ўзимни ўлимга боғлаб бердим, шекиллик. (*Тугунчаларини олиб.*) Қочаймикин ёки дод деймикин! Бу касофат киши ҳам ё Рустамбек, ё акам, ё Ёдгор томонидан мени ўлдиргани ҳозирланган кишига ўхшайди.

Мамат (*четдан бошини кўтариб*). Баракалла, алдаш йўли ҳам очилди. (*Булбул сайрар.*)

Холисахон. Қичқирма, эй юрагимга қил сиғмай қолди. (*Ўйланиб.*) Наҳот! Ўз қўлим билан тиккан рўмол-ку, агар мени ўлдиришга қасди бўлса, рўмолни сақлаб юрармиди? Тўғридан-тўғри беш-ўн йил турмани олиб бўлса ҳам ўзи ўлдирарди қўярди-да. Қўй! (*Ўлгириб.*) Шайтонга ҳай берай, тағин йўқ балога ҳовлиқиб, ўзимни бир балога солиб қўймай. Ҳовлиқиб-ҳовлиқиб-ку шунча расволикларга қолдим. (*Четроқ тортиниб.*) Юрагим шувиллаб кетди-я! Қим қазиб қўйган экан бу зормандани! (*Булбул сайрар.*) Оҳ, жоним бўйингга садақа бўлсин, Рустамбек! Сени деб ўзимни

10

20

30

шунчалик заҳматларга солиб бўлса ҳам юрганим бе-
корга кетмади. Ахийри бир-биримизда бўлган тўғри,
ҳақ муҳаббат бугун етишмоққа насиб қилди. Лекин,
(*маъюс*) афсуски, сенга юзим оқ эмас. Бир кунлар
бўлув, қариган чоғларимда бу тўғрида чопқир-чопқир
таъналарингни эшитарман. (*Уйлаб.*) Лекин мен сабаб-
мас, чунки ўзинг ҳамма ишдан хабардорсан. (*Уйлаб.*)
10 Майли, ҳарна десанг, дегин, кўзим олдидан қуруқ бўй-
нинг ўтса бўлди. Сени дебки, ота, она, хеш-ақраболар-
ни ерга қаратдим, яна шу расво юзим билан шуларни
кўргани чидаган бу юзимга сен ҳар кун минг тупур-
санг оз.

М а м а т. Вақт. (*Холисхонни босар, томоғидан бў-
ғар, ханжарни кўрсатиб.*) Товуш қилма, ўласан! Мана
шу чуқур ҳақиқатда сенинг учун қазилди.

Х о л и с х о н (*хирқилдоқ товуш билан*). Вой-вой...
(*Талпасланар.*)

М а м а т. Сени ҳозир бўш қўяман, лекин товуш
қилмайсан. Уч-тўрт оғиз гап сўрайман. Хўп, дединг,
20 хўп, бўлмаса, икки бошданки ўларкансан, ўзим ўз қў-
лим билан ўлдириб, кўнглимни сендан, дунёдан сову-
тиб кетай. Нима дединг?

Х о л и с х о н (*хириллаб*). Вой! («*Тузук*» *ишораси-
ни берур.*)

М а м а т (*ханжарни Холисхоннинг кўз олдига ти-
раб*). Қани, нима дейсан? Сенга ўлим керакми, тирик-
лик?

Х о л и с х о н. Қимсан, Маматми?

М а м а т. Балли, Маматман!

30 Х о л и с х о н. Сен нима қилиб ҳозир бўлиб қол-
динг? (*Бир чуқурга, бир ёнига қарар.*)

М а м а т. Мен... Гапни кўп чўзма, дейман! Агар га-
пимни оларкансан, ўлимдан қутқазишга келдим. Бўл-
мас экан, бўл тез! Ҳозир икки қошиқ қонингни ичаман!
Товуш қилма, гўрга кетасан!

Х о л и с х о н. Сен ўлдирмаганда, биров ўлдирарми-
ди? «Гапимга кирсанг, ўлимдан қутқазаман», дей-
санми?

М а м а т. Балли, мен сени ўлдирмоққа келмадим,

қутқазмоққа келдим. Агар ҳозир менинг билан онт қилиб, мен борган жойга бориб, бошингдаги ҳамма савдодан кечиб, умр қилишга ваъда берасан! Бўлмаса, агар-чи мен ўлдирмай кетсам ҳам ҳозир Ёдгор ўлдиради. Барибир, икки ўртада йўқ бўласан!..

Холисхон. Ёдгорам борми?

Мамат. Сени Ёдгор ўлдиргани чиққан. Ҳозир сени аввал ўлдирсам, шериги кетиб қолармикан, деб аввал уни ўлдиргани кетди. Балки ҳозир ўлдиради. Келлади-ю, сени ўлдиради. Ундан кўра, менга энди энг 10 охирги чоғда ваъда бер, мен сени ҳозир қутқара оламан.

Холисхон (ўйлаб). Ёдгор бизнинг қочганимизни қайдан билди.

Мамат. Сен менинг гапимга ишонмай турибсанми? Ойхола бу йигит билан сўзлашганингни, ҳаётча томондан деразанг очиқ экан, шундан эшитиб, Ёдгорга айтган. Ёдгор сени ўлдиришга мени хўп димлади. Мен қабул қилмадим, чунки ўзинг биласан, мен сени дунёда ҳар нарсадан ортиқ севар эдим. Шунинг учун 20 мен бу ишнинг изига тушдим. Мақсадга етдим. Лекин сен шуни билки, агар менинг сўзимни олсанг, ўлимдан қутқазиб, бир шаҳарга олиб кетиб, сенинг билан умргузорлик қиламан. Аммо, мен билан кетган чоғда ҳам, бугунгидай, мендан қочиш деган ўйни бошингдан кўтарасан. Мен жойингда учратган соатдаёқ бажараман. Бу ханжарни махсус сенинг учун ҳозирлаганман. Йўқ, агар улай-булайинг бўлса, айт ҳозир! Ҳам сенинг, ҳам Ёдгорнинг, ҳам у кишининг ишини баравар қиламан. Менинг оху зорим, бундай қулай фурсатларни келтирди. Нима дейсан? 30

Холисхон. Ахир... (Дод демоқчи бўлар.)

Мамат. Бисм... (Холисхонни бўғиб, ханжарни кўтариб) ...милло облоху!..

Холисхон (жон ваҳмидан). Мамат! («Хўп» ишорасини берар.) Хайр, у киши бечораниям қутқазасанми?

Мамат. Қутқазаман, лекин кўрсатмайман. (Холис ўйда.) Бўл, дедим.

Холисхон (*йиғи билан*). Нима қилай, менга ёруғлик кун йўқ экан-да!

Мамат. Қасам ич! Мен билан кетиб, қочмай, жанжалсиз турасанми, йўқ?!

Холисхон. Умримда бир марта бўлса ҳам юртимга олиб борасанми?

Мамат. Бола-чақа кўргандан кейин бир умр бориб туришга ҳам ваъда бераман.

Холисхон. Аввал сен қасам ич, бўлмаса!

10 Мамат. Агар бир бола кўрсак, юртингга бориб, унда қолган умрни ўтказмасак, ўттиз пора қуръон урсин!

Холисхон. Мен ҳам шу қилган яхшилигинга сендан рўхсатсиз бош бурсам, ўттиз пора каломулло урсин! Лекин, жон Мамат, ўша бегуноҳни бир иш қилиб, менга кўрсатмасанг ҳам ўлимдан қутқаз.

Мамат. Хўп, тур бўлмаса!

Холисхон. Нима қиламиз?

20 Мамат. Мен сени нарироқ олиб бориб, қўл-оёғингни боғлаб қўяман. Ундан сўнг тезлик билан орқаларидан бориб пойлайман. Қайси ерда Ёдгор у йигитга ҳужум қилса, ўзини ўлдириб, чуқурга кўмаман. Йигитга: «Бор энди кет, туя кўрдингми йўқ. Холис ўлмай қолди, саломат, лекин уч йилсиз кўра олмайсиз», деб жўнатаман...

Холисхон (*туриб*). Мени боғлаб нима қиласан, қочармидим? Гап бир, худо бир. Майли суйганимни кўрмасам ҳам ота, онамни кўрсам бўлди. Пешонамга ёзгани сен экансан, менда нима чора?

30 Мамат. Биламан, қочмайсан. Қасам билан ваъда бердинг — бир, иккинчи, айтдим-ку, сендан айрилишнинг ўзи менга ўлим. Шундай бўлгандан кейин қайси бир жойда, қайси вақтда бўлмасин, хоҳ ёлғиз, хоҳ кўп ичида, ишқилиб, бир жонингни олмай жон бермайман. Лекин бунда Ёдгорни ўлдиришда ёки бир ҳодиса бўларки, сен эшитиб чидамай келиб қоларсан, ишқилиб, бир ҳодиса бўлар. Юр энди.

Холисхон (*кета туриб*). Жон Мамат, ишқилиб, иложи бўлса, икковиям ўлмасин. Ёдгор ўлса ҳам у бе-

гуноҳ бечорага раҳм қил. Тузукми?

М а м а т. Хўп, хўп, юр... *(Кетурлар.)*

Бир оздан кейин М а м а т келар.

Хўп яхши иш бажардим. *(Қўйнидан кўйлак, бир ўримлик сочни олиб.)* Энди Ёдгорни ишонтирмақ учун буларни кўмиш керак. Илойим, келиб қолмасин. *(Ошиқич тупроқ тушириб, сочни кўйлакнинг ёқасига боғлаб кўмар. Оёқ билан тепкилаб туриб.)* Энди-ку мен икки кишини бажармоқчи эдим. Холиснинг ўрнига Ёдгор бажарилиши керак, чунки бу аблахнинг ҳақоратларидан 10 ўч олмоқ вақти келди. Фурсатни бой бериш керак эмас. Барибир, бу тирик қолдими, бир ёқда пул, бир ёқда ишқ алами, бир кун оёғимдан тортмай қолмас. Ҳеч бўлмаса, бу хотин менинг қўлимда борлигини эшитсам, бўлгани... Ишқилиб, ҳар томондан ўйлаганда ҳам Ёдгорни биринчи навбатда ўлдиришим керак. Энди дунёда бўлганимки бўлган, марг бунинг эндиги берадиган пулига! Ёнимда минг сўмдан ортиқ ақчам бор. Белатим бирмас, учта. Менинг кишиларга кўринмаганим, кўринганим бари бир. Хотин қочган, Ёдгор қувиб 20 йўқ бўлган. Агар қўлимдаги бу хотин сир очмаса, худодан бошқа бу сирни ҳеч ким билмайди. Бугун оз-моз эплаб-сеплаб қўйсам ҳам, эртага уни бир ерга жойлаб, буруси куни оқшом келиб, текислаб кетарман. Аммо бу хотинни бўлса, гинг деган ерида бажарарман. Бу бўлса, ҳали бери гинг тугул, минг деялмайдиган имони учди. Буларни саранжом қилиб, ўзини олиб келиб ҳам кўрсатаман. Айтаманки, гинг десанг, ўзинг менга буюртириб ўлдиртирдинг, дейман. 30

Ё д г о р *(энгашиб, ярим товушида)*. Мамат!..

М а м а т. Ҳа...

Ё д г о р. Хушёр бўл, ўзи ёлғиз қайтди. Бажардингми?

М а м а т. Бажардим. *(Чуқурга келиб.)* Мана бир ўрим сочи билан кўйлак этагини кўммай қўйдим, сени ишонмас, деб.

Ё д г о р. Мен нимага ишонмайин? Қўявер-ей, бунисини бажар, сўнгра кўрармиз!

М а м а т. Бўлмаса-чи, мен арқон солгандан кейин сен дарров чуқурга тушиб, чуқур ичига торт, чунки менинг ўзимни кайфим жудаям ўтди. Шошилиб қолмайин. (*Кўрсатиб.*) Мана бу томонда пусиб тур. (*Пусарлар.*)

Булбуллар сайрар, момагулдирак. Тожибой кўринур.

Т о ж и б о й (*оқирин-оқирин келиб қараб*). Тўлахон, Тўлахон! (*Товуш чиқмас.*)

М а м а т. Ёдгор, торт! (*Ярим товушда.*) Чуқурга туш!

10 Ё д г о р. Ҳозир. (*Тожибойни тортар.*)

М а м а т. Чуқурга туш, дейман! Тушиб торт! Қучоқлаб бос! Тамом бўлгандан кейин чиқ!

Ё д г о р. Хўп. (*Қапчиб тушар, қучоқ ёзиб тортар.*)

М а м а т (*итариб туриб*). Кўкрагига торт! Жони бор!

Ё д г о р Тожибойни тортиб туширар, ўзи остида қолар. Шу чоқда М а м а т арқоннинг иккинчи бошидаги сиртмоғини Ёдгорнинг бўйнига тўғрилаб солар, уни ҳам тортиб уст-устига ханжар тортар. Хирилланган товушлар. Чақмоқ чақилар. Момагулдирак.

20 Бир қанчадап сўнг иккисини ҳам бажарар.

(*Кўкка қараб.*) Тонг ҳам бўлди. Ҳозир бунини омонат қўйиб кетай, эрта оқшомгача биров сезмаса, дурустларман. (*Тупроғини ошиқич тортиб, янтоқ, хазонларни сочиб туриб.*) Худога шукур, бажара олдим. Лекин шу йнгит гуноҳсиз кетди. Охири шунинг уволи мени тутса керак. (*Кетар.*)

Т ў с у қ тушар.